

PRZYWRÓĆMY PAMIĘĆ

materiały
edukacyjne

FOUNDATION FOR
THE PRESERVATION
OF JEWISH HERITAGE
IN POLAND

FUNDACJA
OCHRONY
DZIEDZICTWA
ŻYDOWSKIEGO

www.fodz.pl

Warszawa
2005

Drodzy Uczniowie,

Polska jest dzisiaj państwem jednego narodu, którego większość wyznaje jedną religię. Łatwo jest przez to zapomnieć, że jeszcze 60 lat temu Polacy stanowili jedynie dwie trzecie mieszkańców naszego kraju, a Polska była państwem wielu nacji, religii i kultur. Wojna – zagłada Żydów, fale przesiedleń, emigracji i zmiany terytorialne – nieodwracalnie zmieniła oblicze naszego kraju. Choć jednak od jej zakończenia minęło już ponad pół wieku, liczne świadectwa wciąż przypominają nam o historycznej obecności obywateli przedwojennej Polski: Ukraińców, Żydów, Litwinów, Białorusinów, Ormian, Niemców. Są to m.in. obiekty sakralne służące różnym religiom, budynki publiczne, cmentarze. Niekiedy nie zdajemy sobie sprawy z tego, że wiele miejsc kryje w sobie opowieści o ciekawej przeszłości. Czasem przypadkowo stajemy się odkrywcami lokalnej historii, natrafiając na tropy, o których nie mieliśmy pojęcia.

Program „Przywróćmy Pamięć” to zaproszenie do takich poszukiwań. To także sposób na oddanie hołdu tym, którzy odeszli, poprzez zdobycie wiedzy, przechowanie pamięci, a także, w wymiarze bardzo konkretnym – zadbanie o stan cmentarzy, gdzie spoczywają. W ramach projektu spróbujecie zrekonstruować historię Żydów w waszej miejscowości. Następnie podzielicie się efektami swoich poszukiwań z innymi, przygotowując takie działania, które pomogą poznać wielokulturowe dziedzictwo regionu – w ten sposób przywróćcie pamięć społecznościom, z których pochodzicie. Odkrywając i próbując zrozumieć przeszłość macie okazję przekonać się, jak wielowątkowa jest historia miejsc, które wydają się tak dobrze znane. Naturalnym elementem projektu jest także opieka nad cmentarzami żydowskimi, które często, opuszczone i zaniedbane, są symbolicznym znakiem Obecności i Pamięci.

Program „Przywróćmy Pamięć” nie jest jednak wyłącznie ćwiczeniem historycznym. Udział w nim świadczy nie tylko o zainteresowaniu przeszłością, ale także o szacunku dla ludzi reprezentujących inną kulturę i wyznających inną religię. To okazja, aby popracować nad wykształceniem w sobie postawy otwartości i tolerancji, która przyda się wam także w życiu codziennym.

Książka, którą oddajemy w wasze ręce, ma za zadanie ułatwić pracę nad projektem i być punktem wyjścia do poszerzenia wiedzy na temat kultury żydowskiej. Oprócz informacji i ciekawostek proponujemy zadania, które pomogą wam w pracy, a także zainspirują do podjęcia kolejnych działań. Mamy nadzieję, że udział w programie „Przywróćmy Pamięć” przyniesie wam wiele satysfakcji i fascynujących odkryć.

Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego
Monika Krawczyk
Dyrektor Generalny

WPROWADZENIE

„Przywróćmy Pamięć” to projekt edukacyjny. Oznacza to, że będziecie pracować nad nim według pewnych określonych zasad, których większość ustalicie zresztą wspólnie.

Jeden ze współczesnych pisarzy zauważył, że przechadzając się po ulicach polskich miast dotykamy tajemnicy Atlantydy. Jak to można rozumieć? Czy zgadzacie się z tym stwierdzeniem? Porozmawiajcie o tym.

Grupa, zadania, organizacja

Będziecie pracować w grupie, a wasza praca będzie trwała kilka miesięcy. Jej ostateczny wynik w dużym stopniu zależeć będzie od tego, w jaki sposób podzielicie pomiędzy siebie zadania, jak zorganizujecie waszą pracę. Istnieje co najmniej kilka możliwości: możecie podejmować wszystkie decyzje razem, wybrać spośród siebie szefa – lidera, pracować w kilku zespołach i regularnie wymieniać informacje o postępie prac... Na samym początku poproście o pomoc nauczyciela i wspólnie przedyskutujcie sprawy organizacyjne.

Obejrzyjcie przedmioty na zdjęciach. To balsaminka i szofar. Do czego mogą służyć? Czy jeszcze się ich używa? Kim mógł być ich właściciel? Jaka kryją w sobie opowieść?... Zastanówcie się nad tym w małych grupach i podzielcie się w klasie spostrzeżeniami. Prawda, że to bardzo ciekawe, być „łowcą opowieści”? Wasza praca w projekcie także będzie miała taki charakter. Często nie chcemy poznawać tego, co wydaje się inne i odrzucamy to. Tak rodzi się nietolerancja – zastanawialiście się kiedyś nad tym?

Różnorodność

Praca nad projektem, nawet jeśli trwa długo i na początku wydaje się skomplikowana, przynosi wiele satysfakcji. Przede wszystkim dlatego, że pracując razem, na każdym etapie projektu każde z was będzie mogło wykorzystać swoje zainteresowania i umiejętności. Na pewno każdy znajdzie dla siebie ciekawe zadanie – będziecie też mieli okazję docenić siłę, jaką tkwi w różnorodności zespołu. Pamiętajcie o tym, dzieląc się zadaniami.

Najlepiej, abyście już na początku pracy nad projektem utworzyli mały zespół reporterów-dokumentalistów. Czy są wśród was osoby, które lubią robić zdjęcia? Takie, które łatwo zdobywają informacje, potrafią je zebrać i zrelacjonować? A może ktoś chciałby spróbować swoich sił jako dziennikarz i odkryć w sobie talent reportera? Przed wami ogromne pole do popisu!

Raporty i dokumentacja

Dokumentowanie działań jest istotną częścią każdego projektu – a dla projektu „Przywróćmy Pamięć” jest to szczególnie ważne. Dbajcie o różnorodną i rzetelną informację na temat każdego etapu waszej pracy – mogą to być materiały fotograficzne, krótkie raporty, spostrzeżenia i uwagi, kopie zdobytych dokumentów.

Dobra dokumentacja przydaje się nie tylko po to, żeby informować innych o postępach w pracach – będzie także cenną pomocą dla was, kiedy na zakończenie projektu będziecie go oceniać, podsumowywać, przygotowując prezentację i zastanawiać się nad kontynuacją działań.

Działania na rzecz innych

Pamiętajcie, że w programie „Przywróćmy Pamięć” ważne jest nie tylko to, że sami zdobędziecie nową wiedzę i umiejętności – będziecie też odpowiedzialni za podzielenie się nią z innymi.

Na naszej stronie internetowej www.fodz.pl będziemy prezentować informacje o każdym z waszych projektów. Przesyłajcie nam informacje o swoich działaniach, zdjęcia, wszystko, co chcielibyście opowiedzieć o swoim projekcie – a my będziemy zamieszczać otrzymane od was materiały. Odwiedzajcie naszą stronę – będziemy na niej także zamieszczać różne materiały edukacyjne, które mogą ułatwić waszą pracę.

Zaopiekujecie się także miejscowym cmentarzem żydowskim. Mędracy mówią, że naprawdę mądry jest ten, kto uczy się od każdego: przystępując do udziału w programie, zgodziliście się zostać nauczycielami innych. To

odpowiedzialność, ale też źródło ogromnej satysfakcji.

Motywacja

Porozmawiajcie o tym, dlaczego tak naprawdę chcecie brać udział w programie „Przywróćmy Pamięć”. Co każdemu z was wydaje się najbardziej interesujące? Co uważacie za najważniejsze? Jakie efekty ma przynieść wasza praca? Czego chcielibyście się nauczyć i dowiedzieć? Porozmawiajcie o tym w parach, a potem zrobicie burzę mózgow i zapiszcie wasze motywacje na tablicy. Podczas pracy nad projektem możecie niekiedy natrafić na trudności i poczuć zniechęcenie – dobrze będzie sobie wtedy przypomnieć wasze motywacje i... przystąpić do działania z jeszcze większym zaangażowaniem!

Działania na rzecz innych to także świetna okazja, by odkryć w sobie nieznaną dotąd umiejętności, a także wiele się nauczyć podczas pracy w grupie. Przeglądanie się efektom wspólnej pracy często najlepiej przekonuje, że warto się było zaangażować! Na zdjęciach członkowie grupy Antyschematy porządkujący cmentarz żydowski w Lesku (po lewej) oraz studenci Polskiej Unii Studentów Żydowskich, którzy podczas wakacji porządkowali cmentarz w Ziębicach.

PROJEKT KROK PO KROKU

Najważniejszy jest spacer...

Spójrzcie na swoją okolicę oczami obcokrajowca – przyjrzyjcie się uważnie budynkom, skwerom, podzielcie się na zespoły i przygotujcie mapę ciekawostek, którą zaprezentujecie z klasie. Zwróciliście uwagę na te piękne okna w budynku niedaleko szkoły? Zastanowiło was, dlaczego grupa domów stoi z dala od innych lub na wzniesieniu? Wydał się wam dziwny kamień z wyrytym znakiem? Świetnie! Staliście się prawdziwymi poszukiwaczami tajemnic! Niezależnie od efektów i odkryć, mamy nadzieję, że odkryliście skarb najważniejszy – przyjemność wspólnego poszukiwania i odkrywania niespodziewanych atrakcji na wyciągnięcie ręki!

Podczas wycieczki przyglądajcie się uważnie framugom drzwi w bramach kamienic. Czasem można na nich rozpoznać jaśniejszy ślad w kształcie wydłużonego prostokąta, ułożonego pod kątem. To ślady po mezuzach, tradycyjnie umieszczanych w odrzwiach żydowskich domów. Były to płaskie, wąskie pudełeczka z drewna lub metalu z umieszczonym w środku zwitkiem pergaminu, na którym napisane są słowa modlitwy Szma (przeczytacie o niej w dalszej części książki). Obecnie formy i wzory mezuz bywają bardzo nowoczesne – tak jak w przypadku mezuzy na zdjęciu poniżej, która znajduje się w biurze naszej Fundacji.

WARSZTAT MŁODEGO HISTORYKA

Kwerenda biblioteczna

Kwerenda biblioteczna to nic innego jak przeszukanie zbiorów biblioteki w poszukiwaniu informacji dotyczących interesującego was tematu – w tym przypadku chodzi o publikacje (książki i artykuły prasowe) dotyczące historii Żydów w Polsce.

- Wspólnie z nauczycielem porozmawiajcie ze szkolnym bibliotekarzem – może zgodzi się zorganizować dla was szkolenie biblioteczne, wytłumaczy, jak korzystać z różnych rodzajów katalogów i odpowie na wasze pytania dotyczące prowadzenia kwerendy.
- Zanim przystąpicie do samodzielnych poszukiwań – porozmawiajcie z nauczycielami historii i polskiego i poproście, aby wskazali wam kilka tytułów, od których możecie zacząć swoje badania. Możecie też zacząć od bibliografii, którą proponujemy.
- W trakcie lektury zwracajcie uwagę na nazwiska badaczy i tytuły dzieł, na które powołują się autorzy – odszukajcie je i przejrzyjcie, mogą zawierać wiele użytecznych informacji. Przejrzyjcie też bibliografię (spis książek, którymi posługiwał się autor, często umieszczany na końcu tekstu) oraz przypisy – sprawdźcie, czy wymienione tam publikacje mogą być przydatne dla waszych badań.
- Pamiętajcie, że potrzebne informacje znajdują się nie tylko w książkach, ale także w artykułach prasowych.
- W swoich poszukiwaniach nie powinniście się ograniczać do zbada-

Polecamy

1. Z. Borzumińska, R. Żebrowski (red.), *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, tradycja, ludzie*, t. I-II, Warszawa 2003.
2. Z. Borzumińska (red.), *Studia z dziejów Żydów w Polsce. Materiały edukacyjne dla szkół średnich i wyższych*, t. I-II, Warszawa 1995.
3. M. Buber, *Opowieści chasydów*, Poznań 2005.
4. A. Cała, H. Węgrzynek, G. Zalewska, *Historia i kultura Żydów polskich*, Warszawa 2000.
5. A. Dylewski, *Śladami Żydów polskich – przewodnik ilustrowany*, Warszawa 2002.
6. I. Z. Kanner, *Opowieści żydowskie*, Poznań 1997.
7. M. Stern, *Co to jest judaizm? Odpowiedzi na najczęściej stawiane pytania*, Kraków 2003.
8. A. Unterman, *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*, Warszawa 1994.
9. S. P. De Vries, *Obrzędy i symbole Żydów*, Kraków 2003.

Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego
www.fodz.pl

Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP
www.jewish.org.pl

Gmina Wyznaniowa Żydowska w Warszawie
www.warszawa.jewish.org.pl

Ambasada Izraela w Polsce
www.israel.pl

Centrum Badań i Nauczania Dziejów i Kultury Żydów w Polsce im. Mordechaja Anielewicza
www.centrum-anielewicza.uw.edu.pl

Centrum im. Mojżesza Schorra
www.schorr.edu.pl

Forum Żydów Polskich
www.fzp.jewish.org.pl

Muzeum Historii Żydów Polskich
www.jewishmuseum.org.pl

Polska Unia Studentów Żydowskich
www.pusz.jewish.org.pl

Stowarzyszenie Czulent
www.czulent.pl

Yad Vashem
www.yadvashem.org.il

Żydowski Instytut Historyczny
www.jewishinstitute.org.pl

Żydzki w Polsce – ocalić od zapomnienia
www.historiazydow.edu.pl

nia zasobów jednej biblioteki. Należy przeszukać katalogi wszystkich bibliotek, do jakich można dotrzeć. Zaczynajcie, oczywiście, od biblioteki szkolnej, a potem odwiedźcie inne biblioteki w swojej miejscowości.

- Wspólnie z całą klasą zastanówcie się, czy nie moglibyście odwiedzić bibliotek w pobliskich miastach. Na taką wyprawę nie musicie jechać wszyscy – wystarczy jedna lub dwie osoby oraz dorosły opiekun (we wszystkich bibliotekach, z wyjątkiem szkolnych, wymagany jest dowód osobisty).
- Pamiętajcie, że wiele bibliotek (a przede wszystkim biblioteki naukowe) nie wypożycza książek do domu. Można z nich korzystać jedynie na miejscu – w czytelni. Dlatego idąc do biblioteki zawsze bierzcie ze sobą papier i ołówek potrzebne do robienia notatek (w niektórych czytelniach nie wolno używać długopisów!).

Archiwa

Archiwa to instytucje, które przechowują dokumenty – inaczej niż biblioteki, w których znajdują się przede wszystkim książki i czasopisma. To właśnie na podstawie zbiorów archiwalnych badacze piszą teksty historyczne – wy też możecie tego spróbować. Dostęp do archiwów jest często bardzo trudny – wstęp do większości z nich mają tylko osoby dorosłe. Jeżeli jednak uznacie, że taka wizyta jest wam potrzebna, zwróćcie się do nauczyciela z prośbą o skontaktowanie się z odpowiednim archiwum – może jego pracownicy zaproszą was do siebie i pozwolą wam zobaczyć potrzebne dokumenty, a przy okazji opowiedzą o swojej pracy i zbiorach?

- Pamiętajcie – w archiwach nie wolno mieć przy sobie długopisów! Wszystkie notatki wykonuje się wyłącznie ołówkiem.

Internet

Niezastąpionym źródłem informacji jest dziś Internet. Odwiedźcie stronę Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego: www.fodz.pl – znajdziecie tam linki do stron internetowych instytucji zajmujących się ochroną dziedzictwa żydowskiego. Zajrzyjcie też na strony, których adresy podajemy obok. Takich stron jest zresztą znacznie więcej – w Internecie łatwo znajdziecie wiele informacji dotyczących kultury i historii Żydów. Poszukiwania w Internecie to także dobra okazja, by poćwiczyć języki obce. Dzięki Internetowi możecie też szybko sprawdzić, czy istnieje zrzeszenie Żydów pochodzących z waszej miejscowości, tzw. ziomkostwo (ang. *Landsmanshaft*). Jeżeli okaże się, że tak – spróbujcie razem z nauczycielem nawiązać z nim kontakt, wysyłając e-mail lub list (najlepiej w języku angielskim). Może nawet uda się zaprosić jednego z członków ziomkostwa do waszej szkoły?

Wywiady z mieszkańcami waszej miejscowości

Książki, artykuły i dokumenty, które uda się wam odnaleźć, to jednak nie jedyne źródła informacji o waszym regionie. Oprócz historii zapisanej w książkach jest przecież jeszcze historia, która istnieje w pamięci mieszkańców waszej miejscowości – historia, której możecie być jedynymi odkrywcami i badaczami. Poszukując wiadomości nie zapomnijcie, że ich niewyczerpanym źródłem mogą być wywiady ze starszymi ludźmi, pamiętają oni bowiem przedwojenną społeczność żydowską waszej miejscowości. Jako dzieci codziennie spotykali się z Żydami w szkole, w sklepie i na ulicy, często byli świadkami ich świąt i obrzędów – i wciąż jeszcze mogą pamiętać zapach sobotniego czulentu.

Jak przeprowadzać wywiady?

- Pamiętajcie, że zanim zaczniecie przeprowadzać wywiady, musicie się najpierw do nich przygotować. Zaczynajcie od przeczytania dostępnych publikacji dotyczących zagadnień, o których chcecie rozmawiać, wyjaśnijcie wątpliwości z nauczycielem. Osoba, z którą przeprowadzacie wywiad, na pewno doceni wasze starania.
- Pamiętajcie także o przygotowaniach technicznych. Najlepiej, jeżeli uda się wam zdobyć dyktafon (jeżeli nie macie własnych, możecie pożyczyć je od znajomych lub poprosić o pomoc rodziców). Nagrywanie to najlepszy i najprostszy sposób zapisu rozmowy. Jeśli jednak nie będziecie mieć dyktafonu – nic straconego. Przygotujcie czysty zeszyt, ulubiony ołówek lub długopis, twardą podkładkę, która umożliwi pisanie w każdych warunkach i – do dzieła!
- Najlepiej, jeżeli na spotkanie z wybraną osobą pójdziecie we dwójkę; sami możecie się czuć niezręcznie, a obecność zbyt dużej grupy może być z kolei kłopotliwa dla osoby, z którą przeprowadzacie wywiad.
- Przygotujcie listę pytań i koniecznie weźcie ją ze sobą; podczas wywiadu nie będziecie musieli się zastanawiać, czy nie zapomnieliście o jakimś pytaniu. Ale uwaga: nie starajcie się za wszelką cenę zadać ich wszystkich. Nie przerywajcie też wypowiedzi pytaniami, o ile nie jest to rzeczywiście konieczne. Może się zdarzyć, że usłyszycie coś, o co sami nigdy byście nie zapytali.
- Pamiętajcie – ludzie, z którymi rozmawiacie, to osoby starsze, które mogą mieć trudności z przypominaniem sobie wydarzeń sprzed ponad 60 lat. Bądźcie szczególnie cierpliwi i uprzejmi!
- Po przeprowadzeniu wywiadu jak najszybciej przesłuchajcie nagranie rozmowy (może warto je spisać?), ewentualnie – przepisujcie i uporządkujcie notatki.
- Zastanówcie się nad tym, co usłyszeliście. Czy ze sposobu, w jaki dana osoba opowiada o wydarzeniach, można wywnioskować, jak

je ocenia?

- Kiedy przeprowadzicie już kilka wywiadów, postarajcie się je porównać. Czy zdarza się, że różne osoby opisują te same wydarzenia? Czy ich relacje różnią się między sobą? Jak sądzą, z czego mogą wynikać różnice?

REKONSTRUKCJE – OPOWIEŚCI

Rozpoczęliście pracę nad projektem od burzy mózgów na temat najbardziej frapujących obiektów, jakie znaleźliście w waszej miejscowości. Stopniowo, dzięki dalszym poszukiwaniom, odkrywaliście coraz więcej faktów. Przeprowadziliście też wywiady z mieszkańcami, zyskując ciekawe i często bardzo osobiste wspomnienia. Spróbujcie teraz odtworzyć na tej podstawie przeszłość waszej miejscowości: jak wyglądała? Jak przebiegało życie codzienne? Gdzie znajdowała się dzielnica żydowska? Może uda się wam zdobyć stare mapy, które pomogą w tej rekonstrukcji i ułatwią odpowiedzi na niektóre pytania.

To najtrudniejsza, ale i najciekawsza praca, jaka was czeka.

DZIAŁANIA

Opieka nad cmentarzem

Jeśli w waszej miejscowości lub w jej okolicy znajduje się cmentarz żydowski, postarajcie się nim zaopiekować. To także ważny sposób „Przywracania Pamięci”.

Spróbujcie zinwentaryzować nagrobki na cmentarzu, którym się opiekujecie. Oprócz fotografii ciekawą metodą dokumentacji jest także frotaż. Być może pracowaliście już w ten sposób na lekcjach plastyki. Przyłóżcie kartkę papieru lub kalki do nagrobka, a następnie zamalujcie ją miękkim ołówkiem lub kredką. Jeśli wszystko się uda, efekt będzie zbliżony do tego, który my uzyskaliśmy, przygotowując dla was okładkę tej książki. Może warto zorganizować wystawę najpiękniejszych frotaży?

Cmentarze w religii żydowskiej mają szczególne znaczenie. Dlatego wszystkie działania podejmowane na cmentarzach muszą odbywać się według ścisłych reguł, aby zachować szacunek dla tych miejsc. Na końcu tej książki

znajdziecie wytyczne Komisji Rabinicznej, dzięki którym dowiecie się, co wolno, a czego nie należy robić na cmentarzu żydowskim.

Sojusznicy – łatwiej działać razem

Na wielu etapach projektu staniecie przed problemami, z którymi sami nie będziecie mogli sobie poradzić. Dobrze wtedy zaangażować do współpracy innych ludzi i instytucje: staną się oni waszymi sojusznikami. Warto działać razem – pamiętajcie, że nadaje to waszej pracy szczególną wartość.

Zastanówcie się, w których momentach pracy nad projektem warto zaprosić do współpracy sojuszników. W jaki sposób najlepiej to zrobić? Do kogo należy się zwrócić?

USŁYSZCIE O NAS!!!

Pamiętajcie, że bardzo duże znaczenie dla sukcesu waszych działań ma informowanie mieszkańców o tym, co robicie. Lokalne media są waszym naturalnym sprzymierzeńcem w tej dziedzinie.

Kogo informować?

Zróbcie listę mediów, z którymi chcielibyście podjąć współpracę. Najlepiej jest nawiązać kontakt z osobą zajmującą się podobnymi zagadnieniami, na przykład z kimś z redakcji społecznej. Jeśli nie wiecie, kto to jest, zwróćcie się do redaktora naczelnego lub dyrektora programowego. Wybierając się na pierwszą rozmowę z dziennikarzami przygotujcie ogólną informację o projekcie – na pewno będzie potrzebna.

O czym?

Warto stale utrzymywać kontakt z mediami i informować je o waszych działaniach. Wyobraźcie sobie, że cały wasz projekt jest grafem: jakie zaznaczylibyście na nim najważniejsze wydarzenia – „kroki milowe”, które mają istotny wpływ na dalsze działania? Te „kroki milowe” to właśnie wydarzenia, o których powinniście informować media. A rysowanie grafu i zastanawianie się nad tym, kiedy i jak informować o swoich działaniach – to właściwie kształtowanie polityki medialnej!

Jak?

Do różnych ludzi docierają różne argumenty. Mówimy też „różnymi językami”... Zastanówcie się, jak opowiedzielibyście o swoich działaniach rówieśnikom, a jak – waszym rodzicom? Czym różniłyby się te opowieści? Co podkreślalibyście w każdej z nich? To dobre ćwiczenie, by przekonać się, jak ważne jest dostosowanie formy wypowiedzi do odbiorcy.

Do zainteresowań odbiorców dobieramy także techniczny sposób przekazywania informacji. Internet, plakaty w witrynach sklepów, ulotki, artykuły prasowe – do kogo najlepiej trafić za pomocą każdego z tych mediów?

PRZYWRACAMY PAMIĘĆ

Waszym zadaniem jest PRZYWRÓCIĆ PAMIĘĆ, a więc podjąć takie działania, dzięki którym mieszkańcy waszej miejscowości będą mieli szansę lepiej rozumieć specyfikę swojego regionu i jego wielokulturowego dziedzictwa.

Po zakończeniu pracy nad projektem najpierw sami przyjrzyjcie się efektom swoich działań. Z czego jesteście najbardziej dumni? Co było szczególnie zaskakujące, interesujące w odtwarzaniu historii okolicy? O czym szczególnie chcielibyście opowiedzieć innym? Przygotujcie listę wszystkich ważnych, ciekawych i zaskakujących tematów, które wiążą się z polsko-żydowską historią waszej okolicy. Na jej podstawie możecie wspólnie określić, co jest najważniejsze w przywróceniu lokalnej społeczności pamięci

Bez względu na to, jakie działania zdecydujecie się podjąć, warto włożyć trochę wysiłku w ich sprawną organizację. Przygotujcie w tabeli listę zadań, które muszą być zrealizowane i wspólnie ustalcie, kto jest odpowiedzialny za każde zadanie oraz do kiedy trzeba je wykonać. Sprawdzajcie systematycznie, czy wszystko idzie zgodnie z planem, czy trzeba coś zmienić. W ten sposób wasz projekt będzie także dobrą szkołą organizowania przedsięwzięć!

o współistnieniu różnych kultur. Wreszcie, trzeba będzie zdecydować, do kogo chcecie się zwrócić, a co za tym idzie – jak macie zamiar to zrobić. Do dzieła!

Przedstawienie

Jeśli w waszym zespole są osoby z zacięciem aktorskim i reżyserskim, możecie wybrać jakiś wątek odkrytej przez was historii miejscowości i napisać sztukę teatralną na jego temat. Przygotowanie spektaklu to wielka frajda!

Zorganizowanie trasy „śladami żydowskich zabytków”

Możecie przeobrazić się w przewodników turystycznych i oprowadzać innych śladami wielokulturowej przeszłości. Będziecie musieli zaprojektować taką trasę turystyczną i zastanowić się nad doбором informacji, które chcecie przekazać. A może uda się oznaczyć trasę w jakiś szczególny sposób – przygotować tabliczki informacyjne lub ulotkę? Spróbujcie porozmawiać o tym z władzami lokalnymi. Wasza działalność dodatkowo podniesie atrakcyjność turystyczną miejscowości!

Warsztaty dla młodszych klas na temat przeszłości regionu

Dobrym pomysłem jest także przeprowadzenie zajęć dla młodszych kolegów i koleżanek z waszej szkoły. Porozmawiajcie o tym z nauczycielem i spróbujcie przygotować takie zajęcia. Może zainteresowani uczniowie zaangażują się razem z wami w opiekę nad cmentarzem?

Wystawa prac plastycznych

Zabytki żydowskiego dziedzictwa mogą stanowić świetną inspirację artystyczną! Ciekawym pomysłem jest przygotowanie wystawy prac plastycznych w różnych technikach, które przybliżyć będą historię regionu. A może warto zorganizować w waszej szkole konkurs plastyczny? Zastanówcie się nad tym.

Happening

Wasz projekt to dobra okazja, żeby zachęcić innych do rozmowy o tożsamości miejsca, pochodzeniu, dziedzictwie. Może warto zorganizować jakieś działanie publiczne, angażujące wielu mieszkańców?

EWALUACJA – PORA NA OCENĘ PROJEKTU

Pracowaliście długo i ciężko – najwyższa pora, żeby spojrzeć wstecz i ocenić swoją pracę: wspólnie cieszyć się z sukcesów, zastanowić się, co można było zrobić inaczej, przeanalizować największe trudności.

Warto poświęcić czas na ewaluację – jego analiza pozwoli wam nie tylko dostrzec sukcesy i trudności, jakie były waszym udziałem: przede wszystkim będziecie mieli okazję przekonać się, jak wiele umiejętności i wiedzy zdobyliście.

Projekt

Poproście o pomoc nauczyciela i podsumujcie projekt. Pamiętacie graf, który rysowaliście, by ustalić „kroki milowe” projektu? Teraz na jego podstawie porozmawiajcie, które etapy były sukcesem, a w których nie wszystko poszło tak jak chcieliście. Co sprawiło, że można mówić o sukcesie? Co można było zrobić inaczej? Warto jest precyzyjnie wskazywać na różne czynniki, które miały na to wpływ – sukcesy i porażki nie są tylko kwestią przypadku.

Nasza grupa

Jak wam się razem pracowało? Co jest atutem waszej grupy? Jakie były mocne strony współpracy? Kiedy zdarzały się konflikty – z czego wynikały? Czy można im było zapobiec? Na co zwrócilibyście szczególną uwagę, pracując razem przy następnym projekcie?

Ocena pracy grupy bardzo przydaje się w życiu zawodowym – będziecie pracować w różnych zespołach i często sukces realizowanych zadań będzie zależeć od tego, czy trafnie i szybko ocenicie waszą współpracę.

Ja

Pamiętacie burzę mózgow o różnych motywacjach uczestnictwa w projekcie? Porozmawiajcie w parach, czy udało się spełnić wasze oczekiwania.

Czego każdy z was się nauczył i dowiedział? Jakie umiejętności nabyliście? Czy projekt odkrywania historycznego wielokulturowego

Mówi się często, że ewaluacja mierzy zmianę: ewaluując projekt, na różne sposoby próbujecie sprawdzić, czy i w jakim stopniu pod wpływem waszych działań zaszła zmiana w waszym otoczeniu oraz w was samych. Służy do tego wiele narzędzi – te, które wam proponujemy, są bardzo proste i skuteczne. Warto, żebyście rozmawiali o projekcie nie tylko na samym końcu, ale także na różnych etapach jego trwania. Zapisując efekty waszych rozmów ewaluacyjnych, otrzymacie wartościowy materiał, który pozwoli wam precyzyjnie i świadomie określić zmiany, które zaszły dzięki waszym działaniom.

dziedzictwa zmienił jakoś wasz sposób patrzenia na świat? Jeśli tak – to jak? Co było dla was osobiście najważniejszym, najtrudniejszym, najciekawszym doświadczeniem? Czy chcielibyście jeszcze raz uczestniczyć

w takim projekcie? Jak zareklamowalibyście udział w nim waszym rówieśnikom?

Spróbujcie precyzyjnie określać, czego nauczyliście się podczas pracy w projekcie. To umiejętność ważna także w życiu zawodowym. Ćwiczcie się w niej już dziś!

Inni

Czy sądzicie, że udało się wam przywrócić pamięć? Co to tak naprawdę oznacza w przypadku waszej społeczności lokalnej? Czy coś się zmieniło w waszej okolicy po zrealizowaniu projektu?

Możecie tę rozmowę podzielić na dwa etapy: najpierw zastanowić się nad tym w grupie, a następnie zapytać mieszkańców o ich opinie.

W Makowie Mazowieckim próba przywrócenia pamięci o wielokulturowym dziedzictwie zakończyła się dużym sukcesem. Młodzi ludzie nakręcili film z udziałem mieszkańców, którego premiera odbyła się w Miejskim Domu Kultury. Było to bardzo ważne wydarzenie dla wszystkich mieszkańców Makowa Mazowieckiego – szczególnie dla bohaterów filmu, których widzicie na zdjęciu.

Niezależnie od tego, czy uda się znaleźć odpowiedzi na wszystkie te pytania i czy będą to odpowiedzi wyłącznie pozytywne – najważniejszą sprawą jest refleksja, którą podejmiecie oraz samo poszukiwanie odpowiedzi. Projekt „Przywróćmy Pamięć”, jak każdy projekt o charakterze lokalnym, może być świetną lekcją otwierania się na świat i zmieniania go na lepsze. Jeśli dostrzeżecie taką możliwość – nauczyliście się czegoś bardzo ważnego!

KILKA SŁÓW O RELIGII ŻYDÓW

Judaizm jest jedną z najstarszych religii świata. Jego podstawą jest wiara w jednego Boga, który stworzył świat i jest obecny w jego historii. Na mocy przymierza zawartego z patriarchą Abrahamem, Żydzi stali się narodem wybranym, otoczonym szczególną Bożą opieką.

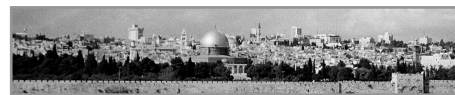
Żydzi nazywani są Ludem Księgi, ponieważ ich religia opiera się na świętej księdze – Torze, zawierającej słowa, które według tradycji Bóg objawił Mojżeszowi na górze Synaj. Tora opisuje dzieje ludzkości od momentu stworzenia świata, a także jest źródłem prawa religijnego i etycznego.

Przymierze zawarte z Bogiem nadaje dziejom Izraela wymiar sakralny – historia Izraela jest historią Boskiej ingerencji w losy Narodu Wybranego, w której porażki Izraelitów wynikają z ich niewierności przykazaniom Bożym, zaś sukcesy są wynikiem powrotu do stanu Przymierza.

Ma to ważne konsekwencje dla każdego Żyda – szczególny rodzaj relacji z Bogiem oraz przykazania wywodzące się z Tory i regulujące niemal wszystkie dziedziny życia powodują, że sprawy religijne i codzienność przenikają się, a wiele powszednich czynności zyskuje wymiar religijny.

Szczególna rola, jaką w życiu Żydów odgrywa Tora sprawia, że najważniejszym nakazem religijnym jest jej studiowanie. Mędrcy mówią, że bez Tory Żydzi są jak ryba bez wody. Poszczególne fragmenty Tory – parsze – są odczytywane na początku każdego tygodnia w synagodze. W ten sposób Żydzi wciąż na nowo mogą odkrywać sens zawartych w Torze słów i odnosić je do swojego życia.

Na przestrzeni wieków rozwinęło się wiele interpretacji tekstu Tory – stąd także wiele sposobów odnoszenia jej przykazań do życia codziennego i religijnego. Judaizm nigdy nie był religią, która posiadałaby jednego duchowego przywódcę i jeden, kanoniczny sposób interpretowania nakazów życia religijnego. Tradycja mówi, że przywódcą wszystkich Żydów jest Tora i tylko ona. Dzięki temu w obrębie judaizmu możliwy był rozwój i współistnienie wielu nurtów – różnią się one od siebie przede wszystkim odmiennym rozłożeniem akcentów w życiu religijnym i codziennym. Obecnie wymienia się nurty ortodoksyjne, liberalne, konserwatywne i progresywne. Jeśli chcecie dowiedzieć się więcej na ten temat, sięgnijcie do odpowiednich publikacji oraz do Internetu.

Świątynia Jerozolimska była najważniejszą budowlą sakralną judaizmu. Zgodnie z przekazem biblijnym wzniesiona została za panowania króla Salomona, aby pomieścić Arkę Przymierza – ozdobną skrzynię, w której złożono tablice z Dziesięciorgiem Przykazań. Budowla ta – tzw. Pierwsza Świątynia – powstała około 960 r. p.n.e. Została ona zniszczona przez Babilończyków w 586 r. p.n.e., a następnie odbudowana w V w. p.n.e. (tzw. Druga Świątynia). Druga Świątynia, zburzona przez Rzymian w 70 r. n.e., nie została nigdy odbudowana. Na fotografii powyżej widzicie panoramę Jerozolimy. Pośrodku widoczna jest Kopuła na Skale, wzniesiona na dawnym dziedzińcu Świątyni.

Żydzi bardzo rygorystycznie przestrzegają zakazu wymawiania imienia Boga. Imię Boga wypowiadano głośno tylko w Świątyni Jerozolimskiej i tylko w jednym dniu w roku. Po jej zburzeniu nie wymawia się go wcale, zastępując słowem HaSzem.

Według tradycji, protoplastą narodu Izraela był wnuk patriarchy Abrahama, Jakub. Stoczył on walkę z Aniołem, wysłannikiem Boga. Na pamiątkę tego pojedynku otrzymał nowe imię: Israel, „ten, który pasuje się z Bogiem”. Określenie „Żydzi” pochodzi od hebrajskiego słowa Jehudim – Judejczycy, które po łacinie brzmi Iudaei. Polski wyraz „Żyd” powstał wskutek zapożyczenia z języków romańskich – to dlatego „i” zmieniło się na „j”.

W każdej synagodze znajduje się zwój Tory – nawinięty na dwie rolki (tzw. rodaly) pergamin, na którym spisana jest Tora. Zwój Tory otaczany jest czcią i szacunkiem – stąd kunsztowne ozdoby, które mają podkreślać jego niezwykłą wartość. Na zdjęciu widzicie charakterystyczną bogato haftowaną „sukienkę”, w którą owijany jest zwój po zakończeniu lektury.

Istnieje wiele różnych metod interpretowania Tory, które, w zależności od stopnia zaawansowania studiujących, odwołują się do komentarzy innych rabinów i filozofów, relacji pomiędzy fragmentami tekstu, a nawet jego poszczególnymi słowami.

Ciekawą i popularną metodą interpretowania tekstu biblijnego są midrasze – komentarze, które za pomocą objaśnień lub przypowieści łączą religijne interpretacje z osobistymi przemyśleniami oraz odniesieniami do tradycji i zwyczajów. Midrasze powstawały głównie pomiędzy II a IV wiekiem, początkowo przekazywano je ustnie; do XI w. wiele z nich zostało spisanych.

Midrasze powstają do dzisiaj, jako osobiste i aktualne komentarze do Tory, będąc wyrazem nieustającej próby odkrywania jej sensu w życiu każdego człowieka.

po polsku	po łacinie	po hebrajsku
Księga Rodzaju (Rdz)	Genesis	Bereszit - „Na początku”
Księga Wyjścia (Wj)	Exodus	Szemot - „A to są imiona”
Księga Kapłańska (Kpł)	Leviticus	Wajikra - „I wezwał”
Księga Liczb (Lb)	Numeri	Bamidbar - „Na pustyni”
Księga Powtórzonego Prawa (Pwp)	Deuteronomium	Dewarim - „Słowa”

Tora składa się z dwóch części – Tory pisanej oraz Tory ustnej. Tora pisana to inaczej Tanach, czyli Chumasz (Pięcioksiąg, a więc pięć pierwszych ksiąg Biblii), Newiim (Prorocy) oraz Ketuwim (Pisma). Tora ustna to Talmud, który składa się z Miszny i komentarza do niej: Gemary.

„Sza” to modlitwa, którą codziennie odmawia się rano i wieczorem. Brzmi ona: „Słuchaj, Izraelu: Pan jest naszym Bogiem, Pan jest jedyny”. Przykazanie jej odmawiania otrzymał Mojżesz od Pana – czytamy o tym w Księdze Powtórzonego Prawa (Pwp 6,4-9). Odnajdźcie ten rozdział w Biblii i przeczytajcie resztę przykazań.

Chumasz nazywany także Pięcioksięgiem Mojżeszowym lub po prostu Torą, opisuje dzieje od stworzenia świata do śmierci Mojżesza u granic Ziemi

Obiecanej, zawiera także 613 micwot – przykazań, których powinni przestrzegać Żydzi. Hebrajskie nazwy ksiąg, składających się na Chumasz, pochodzą od pierwszych słów tekstu (w tabeli powyżej zestawiliśmy polskie, łacińskie i hebrajskie nazwy tych ksiąg).

Newiim, czyli Prorocy, to osiem ksiąg, które opisują dzieje Izraela od śmierci Mojżesza do czasu niewoli babilońskiej.

Ketuwim, czyli Pisma, to jedenaście ksiąg, wśród których znajdują się Psalmy, Księga Przysłów, Księga Hioba, Pieśń nad Pieśniami, Księga Rut, Księga Koheleta, Księga Estery, Księga Lamentacji, Księgi Kronik, Księgi Ezdrasza i Nehemiasza oraz Księga Daniela.

Do modlitwy Żydzi zakładają szale z frędzlami – talessy oraz filakterie, inaczej tefilin: skórzane pudełeczka z fragmentami Tory spisanymi na pergaminie, które przymocowywane są do ramienia i czoła za pomocą skórzanych rzemień. Do odmówienia na głos niektórych modlitw potrzebny jest minjan, czyli zgromadzenie co najmniej dziesięciu dorosłych mężczyzn. Przeczytajcie Księgę Liczb (Lb 15,39-40) – skąd wzięły się frędzle przy talessach?

Tora ustna, czyli Talmud, początkowo przekazywana była ustnie przez kolejne pokolenia mędrców. Dopiero w obliczu prześladowań rzymskich, kiedy

zaistniało poważne zagrożenie zgładzenia wszystkich rabinów, zdecydowano się spisać Torę ustną – w ten sposób powstała Miszna. Komentarze i wyjaśnienia

do bardzo zwięzłego tekstu Miszny, które narastały przez kolejne wieki zostały spisane, tworząc Gemarę.

CZAS RADOŚCI, CZAS SMUTKU

Tradycja mówi, że Żydzi otrzymali od Boga kalendarz na znak, że nie są już niewolnikami i mogą sami być panami swojego czasu. Kalendarz żydowski to kalendarz księżycowo-słoneczny. Oznacza to, że rachuba czasu oparta jest na fazach księżyca i dostosowywana do kalendarza słonecznego. Mówi się, że połączenie księżycowej i słonecznej rachuby czasu symbolicznie pokazuje zobowiązanie każdego Żyda: żyjącego w zgodzie z rytmem świata (słońce), ale zachowującego pamięć o odrębności swojego narodu (księżyc).

Życie pobożnych Żydów odmierzone jest rytmem świąt i uroczystości, które jednoczą zarówno poszczególne rodziny, jak i całą społeczność. Rytuały i tradycje związane z każdym ważnym wydarzeniem włączają w świętowanie wszystkich, także tych najmłodszych i najstarszych – dla każdego znajduje się jakieś zadanie, które sprawia, że wszyscy są ważni i potrzebni w spełnianiu kolejnych przykazań.

Narodziny

Według prawa religijnego Żydem jest każde dziecko, którego matka jest Żydówką. Chłopcy w ósmym dniu życia zostają poddani rytuałowi obrzezania (*brit mila*), czyli usunięcia napletka. Podczas obrzezania chłopcu nadaje się imię.

Dziewczynki otrzymują imię w pierwszy szabat po narodzeniu; ich ojciec czyta wtedy w synagodze parszę Tory.

Dojrzałość

Rytuałem związanym z wchodzeniem w dorosłość jest *bar micwa* (w przypadku chłopców) oraz *bat micwa* (w przypadku dziewcząt). Chłopcy po ukończeniu 13 roku życia po raz pierwszy czytają wtedy w synagodze Torę i przygotowują komentarz do niej. Od momentu *bar micwy* są według prawa żydowskiego uznawani za dorosłych, mogą współtworzyć minjan oraz zakładać do modlitwy

Najlepszym sposobem na uporządkowanie wiadomości dotyczących układu Biblii Hebrajskiej jest wykonanie tabelki lub grafu. Spróbujcie zrobić to wspólnie na lekcji religii lub języka polskiego. Warto porównać układ Biblii Hebrajskiej i Starego Testamentu. Czy istnieją jakieś różnice?

Lata w kalendarzu żydowskim liczone są od stworzenia świata, czyli od 3761 r.p.n.e. Kalendarz żydowski liczy 12 miesięcy, z których każdy rozpoczyna się od nowiu księżyca. Jeden miesiąc ma 29-30 dni, a rok – 354 dni. Kalendarz jest korygowany w stosunku do słonecznego siedem razy w ciągu 19 lat: w roku przestępnym, 13-księżycowym, dodaje się miesiąc – Adar szeni.

W judaizmie obrzezanie odbywa się na pamiątkę przymierza zawartego pomiędzy Bogiem a Abrahamem (Rdz 17,11).

Micwa to przykazanie – w Torze jest ich 613! Dzielą się one na różne grupy, dotyczące zarówno kwestii etycznych, jak i rytuałów religijnych. Dekalog, zwany po hebrajsku Dziesięciorgiem Słów, jest podstawowym, skróconym zapisem przykazań etycznych. Ale micwa to słowo mające wiele znaczeń – oznacza także „dobry uczynek” i „zasługę”. Czy wiecie, że radowanie się też jest micwą?

tales i filakterie.

Dziewczynki obchodzą *bat micwę* po swoich 12 urodzinach; w niektórych społecznościach z tej okazji czytają w niedzielę psalmy.

Prawo religijne mówi, że od dnia *bar micwy* i *bat micwy* każdy młody człowiek jest odpowiedzialny za swoje czyny przed Bogiem, obowiązują go też wszystkie nakazy i przywileje związane z byciem dojrzałym.

Po uroczystościach *bar micwy* i *bat micwy* odbywają się huczne przyjęcia.

Ślub pod chupą w synagodze Nożyków w Warszawie

Małżeństwo

Małżeństwo to po hebrajsku *kidduszin*, co oznacza uświęcenie. Założenie rodziny i posiadanie potomstwa jest jedną z micwot. Dobieraniem odpowiednich partnerów w przeszłości tradycyjnie zajmowali się zawodowi swaci. Ceremonia zaślubin odbywa się pod baldachimem zwanym chupą. Zgodnie z tradycją pan młody tłucze wtedy kielich, z którego małżonkowie wypili wcześniej wino – na pamiątkę zburzenia Świątyni Jerozolimskiej oraz... aby uchronić się od roli pantoflarza!

Podczas zaślubin zostaje odczytana *ketuba* – umowa ślubna, w której spisane są zobowiązania męża wobec żony.

Dom przedpogrzebowy w Olsztynie

Śmierć

Pogrzeb zmarłej osoby powinien się odbyć w ciągu doby po jej śmierci. Przygotowaniem zmarłego do pochówku zajmuje się bractwo pogrzebowe – *Chewra Kadisza*. Członkostwo w bractwie pogrzebowym jest całkowicie dobrowolne, a osoby, które decydują się do niego należeć, cieszą się w gminie ogromnym szacunkiem. Przed pochówkiem członkowie bractwa obmywają zmarłego i owijają go w biały całun – kitel. Podczas pogrzebu najstarszy syn zmarłego odmawia modlitwę *Kaddisz*. Ścisła żałoba po śmierci bliskich trwa siedem dni i nazywa się *sziva* (z hebrajskiego: „siedem”).

Cmentarze

W religii żydowskiej cmentarz otoczony jest szczególną czcią. Cmentarze są miejscem nienaruszalnym, aż do czasu Sądu Ostatecznego i zmartwychwstania ciał. Istnieje tradycja, która mówi, że dusza i ciało pozostają połączone nawet po śmierci, więc jeżeli tu, na ziemi, naruszy się kości, to naruszony zostaje także spokój duszy w niebie.

Symbole na maczewie powyżej mogą oznaczać, że zmarły pochodził z kapłańskiego rodu (reże w geście błogosławieństwa), zasłynął jako dobry i hojny człowiek (puszka na cedakę - symbol dobroczynności) i zasłużył sobie na Koronę Dobrego Imienia. Korona może także nawiązywać do korony Tory - i oznaczać np., że zmarły był rabinem. O znaczeniu innych symboli przeczytajcie na naszej stronie internetowej www.fodz.pl, na której umieściliśmy dodatkowe przydatne informacje na temat kultury i tradycji żydowskich.

Rytuał grzebania zmarłych w tradycji żydowskiej ulegał zmianom na przestrzeni dziejów. W czasach biblijnych zawinięte

w całość ciała chowano na pustyni pod usypywanymi z kamieni kopcami. W średniowieczu na cmentarzach żydowskich pojawiły się charakterystyczne nagrobki – macewy, które jednak przybierały jeszcze dość zróżnicowane formy, związane w dużej mierze z miejscowymi zwyczajami i sposobami dekoracji. Ostateczny układ i rodzaj tekstów, które umieszczane są na macewach, ukształtował się dopiero w XVIII wieku. Oprócz imienia osoby zmarłej i daty śmierci, na macewach znajdowały się cytaty z Tory lub Psalmów, formuły pochwalne dotyczące zmarłego, a czasem także informacje o rodzie, z którego pochodził.

Prawie każde epitafium rozpoczyna się od formuły: „tu spoczywa” – פיינ. Na nagrobkach kobiet często stosowany jest skrót: „tu została ukryta” – פייט lub פייים.

Na tradycyjnych nagrobkach żydowskich nie podawano nazwisk – pojawiały się wyłącznie imiona wraz z określeniem pochodzenia (np. Dawid syn Lewiego). Słowa הלוי oraz הכהן zaznaczano pochodzenie zmarłego z rodu kapłańskiego.

Data śmierci często była podawana według tzw. małej rachuby (לפק), czyli bez liczby tysięcy – zatem zamiast 5766, na nagrobku z tego roku znaleźlibyśmy datę 766. Data zapisana jest za pomocą liter oznaczonych specjalnymi znaczkami lub kropkami, ustawionymi od największej wartości do najmniejszej.

Na dole macew często znaleźć można złożony z hebrajskich liter skrót תנצבה. Są to pierwsze litery słów wersetu 29 z rozdziału 25 I Księgi Samuela.

Oprócz napisów, w górnej części macew umieszczane były często przedstawienia o charakterze symbolicznym. Przekazują nam one wiele informacji dotyczących osoby zmarłej: czy była to kobieta czy mężczyzna, z jakiego rodu pochodziła, jak miała na imię, jakim była człowiekiem. Nie wszystkie symbole są jednoznaczne, często jednak stanowią ważne dopełnienie inskrypcji.

Pod koniec XIX i na początku XX wieku zaczęły się pojawiać macewy, na których oprócz hebrajskich inskrypcji znajdują się także napisy w językach narodowych; najczęściej jest to imię i nazwisko osoby zmarłej oraz data jej śmierci.

Żydzi przez stulecia w ogóle nie używali nazwisk. Zostało im to nakazane dopiero w końcu XVIII wieku przez dekrety państwowe (np. w cesarstwie austriackim w roku 1787). Niemieckie brzmienie niektórych nazwisk żydowskich – jak Goldstein czy Rosenblum – wynikało z faktu, że były one nadawane przez urzędników austriackich lub pruskich. Mimo nakazu posługiwania się nazwiskami, na epitafiach nie podawano ich niemal do końca XIX wieku, tradycyjnie wymieniając tylko imię ojca lub męża osoby zmarłej.

Korzystając z tabeli na końcu książki, ustalcie datę śmierci Elkana z nagrobka, którego ilustrację zamieszczamy poniżej.

Na odwiedzanych cmentarzach żydowskich będziecie mogli zauważyć małe kamyczki, położone na niektórych macewach. To żydowski sposób oddawania czci zmarłym. Istnieje kilka wyjaśnień tej tradycji. Jedno z nich odwołuje się do czasów biblijnych, kiedy zwłoki chroniono przed profanacją kopcami z kamieni. Inne nawiązuje do powiązania trzech słów hebrajskich: „kamień”, ewen – אבן, „syn”, ben – בן oraz „ojciec”, aw – אב. Słowo oznaczające kamień zawiera w sobie wszystkie litery, z których składają się dwa pozostałe wyrazy – w ten sposób symbolicznie łączy pojęcie „ojca” i „syna”. Kładąc kamienie na macewach Żydzi symbolicznie włączają siebie w ciąg kolejnych pokoleń, oddając hołd Minionym.

ŚWIĘTA ŻYDOWSKIE

Większość świąt żydowskich ma swoje źródło w Torze, a ich charakter łączy się ściśle z cyklem pór roku. Istnieją następujące święta biblijne: Rosz HaSzana, Jom Kipur oraz Pesach, Szawuot, Sukkot (trzy ostatnie to tzw. święta pielgrzymie), a także Purim i Cha-

nuka. Obchodzone są także święta rocznicowe związane z narodem żydowskim oraz państwem Izrael – Jom Ha Acmaut, Jom Jerusala'im,

Tisza beAw. Przede wszystkim jednak wszyscy Żydzi co tydzień obchodzą szabat.

Znajdźcie w Biblii następujące fragmenty: Wj 12,37-42; Wj 19,10-25; Kpł 23,15-21; Kpł 23,41-43; Est 7,1-10. Dopasujcie je do odpowiednich świąt żydowskich.

Szabat jest najważniejszym i bardzo uroczystym świętem; upamiętnia on odpoczynek Boga po trudzie tworzenia świata. Tradycja mówi, że szabat jest jak oblubienica, a jego świętowanie jak wesele. Święto zaczyna się w piątek tuż przed zmrokiem. Przed szabatową kolacją kobiety zapalają w domu świece, a mężczyźni uczestniczą w modlitwie w synagodze. Po powrocie z synagogi odbywa się kolacja szabatowa, a w sobotę dwie uroczyste uczy. Od momentu zachodu słońca następuje całkowity zakaz wykonywania jakiegokolwiek pracy, która byłaby twórczą ingerencją człowieka w świat (np. budowanie, rozpalanie ognia, gotowanie). Szabat jest doskonałą okazją do świętowania w gronie rodziny oraz studiowania Tory i innych tekstów religijnych. W sobotę wieczór następuje Hawdala, czyli „pożegnanie szabatu” – na zakończenie święta zapala się świecę hawdalową o dwóch knotach oraz wacha wonności, aby wspomnienie przyjemności świętowania pozostało aż do następnego szabatu.

Typowymi potrawami szabatowymi są ryby faszerowane, kugel oraz czulent.

Na zdjęciu kartka z życzeniami noworocznymi, które wysłaliśmy z okazji 5766 roku (sprawdźcie, jaka to data w kalendarzu gregoriańskim). Jak sądzicie, dlaczego wybraliśmy owoce granatu? Co symbolizują?

Rosz HaSzana to żydowski Nowy Rok – upamiętnia on stworzenie świata. Tradycja mówi, że w tym czasie Bóg otwiera księgę, w której zostały zapisane wszystkie czyny każdego człowieka i wydaje sąd, kto zostanie wpisany do Księgi Życia (nie zapisanych czeka wieczna kara) – wyrok zapada w Jom Kipur, w Dniu Pojednania. Stąd zwyczajowe życzenia noworoczne: „obyś został zapisany i zapieczętowany na nowy rok”, a także zwyczaj jedzenia jabłek z miodem, symbolizujących nadejście pomyślnego czasu.

Jom Kipur zwany jest także Dniem Pojednania. Żydzi wierzą, że Najwyższy przebacza tego dnia grzechy, które człowiek poczynił wobec Niego. Do pojednania z Bogiem przygotowuje post, trwający dwadzieścia pięć godzin. Przed Jom Kipur każdy prosi o przebacze-

nie nie tylko Boga, ale także osoby, które skrzywdził.
Święto Jom Kipur odzwierciedla ideę, że ci, którzy okazują skruchę i naprawiają błędy, mogą dostąpić łaski przebaczenia.

Sukkot zwane jest także Świętem Szałasów lub Kuczek. Trwa osiem dni, podczas których rodziny przenoszą się do prowizorycznych szałasów (po hebrajsku: *suka*), by upamiętnić czterdziestoletnią wędrówkę ludu Izraela po pustyni.

Pesach (Pascha), upamiętnia wyjście narodu Izraela z Egiptu. Charakterystyczna dla tego święta jest uroczysta kolacja (*seder*), przygotowana i spożywana zgodnie ze wskazówkami, jakie otrzymał Mojżesz od Boga (Wj 12, 3-20). Wieczór sederowy składa się z wielu tradycyjnych rytuałów, odprawianych w ustalonym porządku. Podczas kolacji spożywa się macę – na pamiątkę niewyrośniętego chleba bez zakwasu, przygotowanego w pośpiechu przez Izraelitów. Ponieważ Pesach jest świętem wyzwolenia z niewoli, tradycyjnie podczas sederu nikt nie nalewa sobie sam wina – aby każdy mógł poczuć się jak król.

Czy wiecie, że opisana w Nowym Testamencie Ostatnia Wieczerza, była w istocie wieczorem sederowym?

Szawuot to święto, które upamiętnia otrzymanie Tory na górze Synaj. Wpada ono w pięćdziesiąt dni po Pesach. Noc poprzedzającą Szawuot Żydzi spędzają na studiowaniu Tory. Tradycyjnie spożywa się potrawy mleczne; jedna z interpretacji tego zwyczaju mówi, że mleko jest pokarmem dzieci, a przekazanie Tory na górze Synaj jest zachętą do odzyskania dziecięcej niewinności i rozwijania się w pobożności.

Spróbujcie obliczyć, jaka jest data początku święta Szawuot według kalendarza gregoriańskiego w 2006 roku, jeśli Pesach w tym roku rozpoczyna się 12 kwietnia.

Chanuka to inaczej Święto Świateł. Upamiętnia ono powstanie Machabeuszy, które wybuchło po zbezczeszczeniu Świątyni Jerozolimskiej i nakazie oddawania czci greckim bogom przez wojska syryjskie. Podczas walk zdarzył się cud – niewielka ilość oczyszczonej rytualnie oliwy służącej do zasilania wiecznego światła w Świątyni (mogąca wystarczyć zaledwie na jeden dzień), paliła się aż przez osiem dni, czyli do czasu, kiedy udało się wytłoczyć nową oliwę. Na pamiątkę tego wydarzenia w święto Chanuka przez osiem dni pali się kolejne świeczki na specjalnym ośmioramiennym

„Judyta i Holofernes” to bardzo popularny temat w malarstwie renesansu i baroku. Spróbujcie znaleźć co najmniej dwa przedstawienia tego tematu.

świeczniku (chanukija). Święto to upamiętnia także bohaterstwo Judyty, która zgładziła wodza wojsk syryjskich, Holofernesa.

Świecki charakter Chanuki przejawia się w tym, że dozwolone są wtedy gry hazardowe, np. gra w karty. Jednak najpopularniejszy i najbardziej charakterystyczny dla Chanuki jest drajdel, czyli czworoboczny bączek, którym bawią się dzieci. Na jego czterech ściankach napisane są hebrajskie litery: n, g, h, sz (נ, ג, ה, ש) - pierwsze litery słów: „nes gadol haja szam”, co oznacza „cud wielki był tam”. Drajdlem można także grać. Oto zasady: hebrajskie litery mają na potrzeby gry znaczenie w jidysz: „n” – „ni” (nic lub bierzcie); „g” – „g” (całe); „h” – „h” (połowa); „sz” – „sz” (postaw).

Chanuka upamiętnia i jednocześnie zachęca do odwagi w podążaniu drogą wierności narodowi i religii. Zarówno Juda Machabeusz, przywódca powstania, jak i Judyta są bohaterami, których postawa jest godna naśladowania. Tradycyjnie w czasie Chanuki, na pamiątkę cudu z oliwą, podaje się potrawy smażone na oleju – np. placki ziemniaczane, a także potrawy mleczne – na pamiątkę słodkich i mlecznych pyszności, które Judyta przygotowała dla Holofernesa (Jdt 13,1-10).

Purim jest świętem upamiętniającym uratowanie narodu żydowskiego od zagłady w czasach niewoli babilońskiej.

Haman, minister króla Persji, Aswerusa, postanowił zgładzić naród Izraela, ponieważ jeden z pobożnych Żydów nie oddał mu pokłonu. Wybierając dzień zagłady Haman ciągnął losy (*pur*) – stąd pochodzi nazwa święta. Naród żydowski uratowała od zagłady Estera, Żydówka będąca żoną króla, która wyprosiła u niego łaskę. Haman został stracony.

W czasie święta Purim w synagodze czyta się Księgę Estery. Imię Hamana zagłuszane jest specjalnymi kołatkami. Tego dnia

odbywają się też huczne zabawy.

Tradycja mówi, że w Purim Żyd powinien wypić tyle wina, aby nie mógł rozróżnić słów „przeklęty Haman” od „błogosławiony Mordechaj”. Na ucztę purimową

pieczona jest słodka chała z dużą ilością rodzynek. Spożywa się także słodkie trójkątne bułeczki z makiem, zwane „uszami Hamana”.

Judaizm w sposób szczególny akcentuje obecność kobiet w życiu religijnym, a także ich rolę w dziejach Narodu Wybranego. Poszukajcie w Biblii opowieści o takich kobietach, jak: Sara, Hagar, Lea, Rut, Estera, Rebeka, Rachela, Miriam.

Jakim wartościom Żydzi oddają cześć, upamiętniając te kobiety?

ROSZ HA-SZANA	1-2	tiszri
JOM KIPUR	10	tiszri
SUKKOT	15-21/22	tiszri
SZMINI ACERET	23	tiszri
CHANUKA	25-2	kislew/tewet
TU BI-SZWAT	15	szwat
PURIM	15	adar
PESACH	15-22	nisan
JOM HA-ZIKARON	4	ijar
JOM HA-ACMAUT	5	ijar
LAG BA-OMER	18	ijar
SZAWUOT	6	siwan
TISZA BE-AW	9	aw

Poszukajcie informacji o wszystkich świętach zamieszczonych w powyższej tabeli.

HISTORIA

Najdawniejsze dzieje narodu żydowskiego opisuje Tora. Zgodnie z tradycją Żydzi wywodzą się od patriarchy Abrahama, który żył około 2000 roku p.n.e. W tym czasie Żydzi byli jeszcze narodem pasterzy i koczowników, jednak z czasem zbudowali na terenie Palestyny silne i niepodległe państwo. Kres starożytnemu państwu Izrael położył najazd króla Babilonii, Nabuchodonozora, który w VI w. p.n.e. podbił cały kraj, wkroczył do Jerozolimy i zburzył Świątynię. W IV w. p.n.e. Palestynę zajął Aleksander Macedoński, a w 63 roku p.n.e. opanowali ją Rzymianie. W 70 roku n.e. rzymskie wojska zburzyły Drugą Świątynię, a w roku 135 rzymski cesarz Hadrian wypędził Żydów z Jerozolimy i zakazał im wstępu do miasta. W VII wieku Palestyna została ostatecznie opanowana przez Arabów.

Wraz ze zburzeniem Drugiej Świątyni rozpoczęły się czasy *diaspory* (z greckiego: „rozproszenie”). Żydzi zaczęli stopniowo opuszczać Palestynę i osiedlać się w innych rejonach basenu Morza Śródziemnego: wzdłuż północnych wybrzeży Afryki, a także na terenie dzisiejszej Hiszpanii, Włoch, Grecji i Turcji. Na przestrzeni kolejnych wieków potomkowie Żydów osiadłych w Hiszpanii przenosili się na północny wschód – na tereny dzisiejszej Francji i Niemiec, a potem Europy Środkowej i Wschodniej. Nie można też zapominać, że pewna niewielka liczba Żydów pozostała na Bliskim Wschodzie, gdzie przez stulecia żyli w społeczeństwie muzułmańskim, w pełni jednak zachowując swą odrębność.

Pierwsze informacje o osiedlaniu się Żydów w Polsce pochodzą już z początku XI wieku, jednak poważny napływ osadników żydowskich rozpoczął się dopiero w wiekach XII i XIII. W porównaniu z państwami Europy Zachodniej, gdzie Żydzi często padali ofiarą zorganizowanych prześladowań (uzasadnianych przede wszystkim tym, że wyznawali wiarę inną niż chrześcijańska), na ziemiach polskich mogli żyć względnie spokojnie. Dzięki temu możliwy stał się znaczny wzrost liczebności tej społeczności.

W chwili wybuchu II wojny światowej społeczność żydowska w Polsce liczyła 3 300 000 osób i była najliczniejsza w Europie. Żydzi stanowili wówczas 10 procent polskiego społeczeństwa.

Przez setki lat diaspory Żydzi byli społecznością zamkniętą. Pozbawieni własnego państwa, musieli ściśle przestrzegać zasad i tradycji judaizmu, gdyż tylko to dawało im szansę na przetrwanie. Osiedlali się przede wszystkim w miastach, gdzie zajmowali się

Zajrzyjcie do Starego Testamentu lub, ewentualnie, do zbioru historii biblijnych. Czy słyszeliście już wcześniej o Noem, Abrahamie, Mojżeszu czy Dawidzie? Postarajcie się, choćby pobieżnie, zapoznać się z opisaną w Biblii historią ludu Izraela.

Synagoga w Zamościu to jedyna w Polsce synagoga, która służyła żydom sefardyjskim.

Żydów, którzy osiedlili się na Półwyspie Iberyjskim, określa się mianem Sefardyjczyków (Żydów sefardyjskich), a Żydzi, którzy osiedli bądź wywodzili się z Niemiec to Aszkenazyjczycy (Żydzi aszkenazyjscy). Obie grupy dzieliło kilka istotnych różnic, z których najważniejsza dotyczyła języka: Sefardyjczycy posługiwali się językiem ladino, bardzo bliskim hiszpańskiemu, Aszkenazyjczycy zaś mówili w jidysz (słowo „jidysz” znaczy po prostu „żydowski”), wywodzącym się z języka niemieckiego. Wszystkie pisma religijne, oczywiście, były niezmiennie pisane po hebrajsku – dotyczy to zarówno Żydów sefardyjskich, jak i aszkenazyjskich.

Czy wiecie, że najwcześniejsze pisemne wzmianki dotyczące Polski pochodzą z relacji żydowskiego kupca z Hiszpanii, Ibrahima ibn Jakuba? W latach 965-966, a więc w czasach panowania Mieszka I, przebywał on jako poseł na dworze cesarza Ottona Wielkiego. Ibrahim przedstawia państwo Mieszka bardzo korzystnie, dużo uwagi poświęcając liczebności i wyszkoleniu jego wojska.

Odrębność kulturowa Żydów widoczna była także w kuchni, a wynikała z zasad koszerności, z których najważniejsze to zakaz spożywania mięsa niektórych zwierząt oraz nakaz oddzielenia produktów mlecznych od mięsnych. Znajdźcie w Internecie przepisy na tradycyjne żydowskie dania (np. czulent, kugel, cymes). Spróbujcie przyrządzić któreś z nich. Czy spotkaliście się już kiedyś ze słowem „cymes”? Czy wiecie, jakie znaczenie ma ono w języku polskim?

Jesziwa Chachmej Lublin - Jesziwa Mędrców Lublina była jedną z największych szkół talmudycznych w Europie. Została założona przez rabina Meira Shapiro w 1930 roku.

Wśród najwybitniejszych twórców kultury polskiej dwudziestolecia międzywojennego znajdowało się wiele osób pochodzenia żydowskiego. Poniżej znajdziecie nazwiska niektórych z nich. Czy potraficie określić dziedziny, którymi zajmowali się wymienieni ludzie? W kilkusobowych grupach przygotujcie krótką, 10-15 minutową, prezentację dotyczącą jednego z twórców. Wybitne postaci dwudziestolecia międzywojennego pochodzenia żydowskiego to między innymi: Henryk Berlew, Jan Brzechwa, Maurycy i Leopold Gottlieb, Bruno Jasieński, Mojżesz Kissling, Roman Kramsztyk, Henryk Kuna, Bolesław Leśmian, Mela Mutter, Tadeusz Peiper, Artur Rubinstein, Bruno Schulz, Efraim i Menasze Seidenbeutel, Jonasz Stern, Julian Tuwim.

głównie handlem i rzemiosłem; należy pamiętać, że, choć niektórzy zdobywali ogromne fortuny (jak np. słynna rodzina Rotschildów), wielu cierpiało biedę.

Polska przez stulecia była domem wielu pokoleń Żydów; na jej terenie miał miejsce bezprecedensowy rozkwit kultury żydowskiej, a także myśli religijnej i piśmiennictwa. Na ziemiach polskich funkcjonowało wiele ważnych uczelni religijnych, a także drukarni, w których drukowano dzieła wybitnych myślicieli żydowskich, badaczy Tory i Talmudu, czytane później w wielu krajach Europy. To właśnie tutaj w XVIII wieku narodził się chasydyzm, jeden z najważniejszych nurtów, jakie kiedykolwiek powstały w ramach judaizmu.

Twórcą chasydyzmu był Baal Szem Tow z Międzyborza na Podolu. Chasydzi (*chassid* po hebrajsku znaczy „pobożny”) uznali, że religijność nie może się ograniczać jedynie do ścisłego przestrzegania nakazów i zakazów judaizmu, a nawet – że ich zbyt restrykcyjne przestrzeganie oddała człowieka od Boga. Stąd silny akcent kładziono na emocjonalne przeżywanie wiary. Chasydzi gromadzili się wokół cadyków (*cadik* to po hebrajsku „sprawiedliwy”), charyzmatycznych przywódców duchowych, z których każdy proponował szczególny sposób przybliżenia się do Boga – określoną metodę studiowania Pism, a także odprawiania poszczególnych praktyk religijnych (lub ich porzucania). Nauki niektórych cadyków niekiedy były spisywane – są to często wybitne traktaty filozoficzne, włączające w obręb zainteresowań nie tylko studiowanie komentarzy rabinicznych, ale także elementy filozofii antycznej i arabskiej. Niektórzy cadykowie zasłynęli także z ekscentrycznych teorii, choćby takich, że wysłuchiwanie są jedynie modlitwy zanoszone krzykiem, albo wyłącznie te, którym towarzyszy taniec.

Na przełomie XVIII i XIX wieku, pod wpływem idei oświecenia, wśród Żydów niemieckich powstał prąd kulturowy zwany haskalą (z hebrajskiego: „oświecenie”), który rozpowszechnił się później w całej Europie. Jego zwolennicy postulowali rezygnację

z izolacjonizmu i zaangażowanie się Żydów w życie społeczne i polityczne zamieszkiwanych przez nich państw oraz umożliwienie Żydom wstępu na świeckie uczelnie. Haskala zapoczątkowała ruch emancypacji i asymilacji Żydów, który w pełni rozwinął się w XIX i XX wieku. Miała też istotne zna-

czenie dla rozwoju kultury europejskiej – to dzięki jej ideom Żydzi mogli włączyć się w życie intelektualne Europy.

O ile w dużych miastach na terenie Polski liczba Żydów rzadko przekraczała 30 procent ogólnej liczby mieszkańców, o tyle w małych miasteczkach odsetek ten często sięgał 50, 60 i więcej procent. Miasteczka zamieszkałe w całości przez ludność żydowską należały jednak do rzadkości (jednym z wyjątkowych przykładów takiej właśnie miejscowości jest Izbica na Podkarpaciu). W dużych ośrodkach miejskich istniały przeważnie całe dzielnice, zamieszkiwane niemal wyłącznie przez Żydów. Małe miasteczka, w których Żydzi stanowili większość mieszkańców, nazywano *sztetl* (z jidysz: „małe miasteczko”).

Podstawową jednostką organizacyjną diaspory był kahał – gmina (po hebrajsku: *kehila*). Wszędzie tam, gdzie istniały społeczności żydowskie, powstawały charakterystyczne budynki o ściśle określonych funkcjach: synagogi, domy kahalne (będące siedzibą władz gminy), mykwy, szkoły religijne – chedery, a w większych miejscowościach – także jesziwy, w których absolwenci chederów mogli kontynuować naukę (rozdzielano tzw. małe jesziwy, które miały charakter szkół średnich, oraz tzw. duże jesziwy, kształcące przyszłych rabinów i uczonych).

Najważniejszym miejscem w każdej gminie była i jest synagoga. Synagoga (z greckiego: „miejsce zgromadzeń”) to przede wszystkim dom modlitwy. W jej wschodniej ścianie znajduje się wnęka (często ujęta w bogato zdobione obramienie), w której przechowywane są zwoje Tory – wnęka ta nosi nazwę *aron ha-kodesz* (z hebrajskiego: „święta skrzynia”). Na środku synagogi stoi *bima* (z hebrajskiego: „podwyższenie”) – murowane podium, z którego odczytuje się Torę i prowadzi modły. W synagogach znajdują się także specjalnie wydzielone przestrzenie dla kobiet, tzw. babińce – zasady judaizmu wymagają bowiem, aby mężczyźni i kobiety modlili się oddzielnie.

W czasie wojny Niemcy spalili bądź wysadzili w powietrze setki synagog. Tym, które przetrwały, starano się po wojnie nadać nową funkcję, urządzając w nich, np., biblioteki lub domy kultury. Wiele synagog zostało też zamienionych na magazyny. Dziś większość z nich to ruiny.

Budynek Gmachu Wychowawczego Warszawskiej Gminy Starozakonnych im. Michała Bergsona został wzniesiony w latach 1911-1914 wg projektu Henryka Stifelmana i Stanisława Weisa dzięki inicjatywie prezesa Gminy Żydowskiej Michała Bergsona (1831-1919). W domu mieściły się: szkoła, ochronka i przytułek dla dzieci żydowskich. Od 1953 r. w sali, która przed wojną była salą modlitewną, mieści się Teatr Lalek „Baj”, a w innych pomieszczeniach przedszkole, przychodnia zdrowia i prywatne mieszkania.

Na zdjęciu widzicie wewnątrz synagogi Nożyków w Warszawie. Przyjrzyjcie mu się dokładnie. Wskażcie aron ha-kodesz, bimę i galerię dla kobiet. Zastanówcie się, dlaczego aron ha-kodesz umieszczano we wschodniej ścianie synagogi?

Czy w waszej miejscowości jest synagoga? Postarajcie się to sprawdzić. Jeżeli tak – dowiedzcie się, jakie funkcje pełni dziś ten budynek. Może po prostu stoi pusty? Zastanówcie się, czy można go zaadaptować dla potrzeb waszej lokalnej społeczności i w jaki sposób to zrobić.

W budynku mykwy mieściły się baseny do rytualnej kąpieli. Zanurzenie się w wodzie symbolizuje oczyszczenie ciała i duszy. Zanurzenie się w wodzie symbolizuje oczyszczenie ciała i duszy. Woda w mykwie musi mieć naturalne pochodzenie, z deszczu bądź źródła. Rytualne ablucje praktykowane są np. przed Jom Kipur, a kobiety dokonują ich przed ślubem, po menstruacji oraz przed i po porodzie. W mykwie należało także obmywać przedmioty zakupione od nie-Żydów.

HOLOKAUST

Słowem „Holokaust” określa się eksterminację Żydów, przeprowadzoną w czasie II wojny światowej przez hitlerowskie Niemcy. Holokaust był największym masowym mordem w dziejach

ludzkości. W latach 1939-1945, przy pełnym zaangażowaniu całego aparatu państwowego III Rzeszy, zabito około 6 milionów Żydów. Blisko 2 800 000 z nich pochodziło z Polski. Ogromna większość zginęła w komorach gazowych i masowych egzekucjach. Część zmarła wcześniej z głodu, wycieńczenia i chorób w założonych przez Niemców gettach, część została zakatowana w obozach koncentracyjnych.

W roku 1933 władzę w Niemczech objął Adolf Hitler i jego partia. Głosili oni zdecydowane hasła antysemickie, przedstawiając Żydów jako sprawców wszelkiego zła, jakie kiedykolwiek spotkało Niemcy. Całkowite wyeliminowanie

Żydów z życia społecznego było jednym z oficjalnych celów Hitlera, który szybko pozbawił Żydów niemieckich praw obywatelskich i rozpoczął ich brutalne prześladowania. Ostatecznym

celem polityki hitlerowskiej wobec Żydów było jednak całkowite fizyczne unicestwienie tego narodu. Wojna rozpoczęta atakiem Niemiec na Polskę we wrześniu 1939 r. umożliwiła przystąpienie do jego realizacji.

Początek

W chwili wybuchu II wojny światowej w Polsce mieszkało 3 300 000 Żydów. Z chwilą opanowania kraju przez armię niemiecką stanęli oni w obliczu śmiertelnego niebezpieczeństwa. Po bestialskich mordach w czasie kampanii wrześniowej hitlerowcy z całą bezwzględnością zaczęli wprowadzać w życie przygotowany wcześniej plan wyniszczenia narodu żydowskiego. Jego pierwszym etapem było demonstracyjne wyrzucenie Żydów poza nawias społeczeństwa. Jednym z pierwszych kroków okupanta było ograbienie Żydów z ich własności: zablokowano

konta bankowe, zarekwirowano przedsiębiorstwa i warsztaty. Ludzie z dnia na dzień pozbawieni zostali nie tylko oszczędności, ale także możliwości zarobkowania. Zakazano im wstępu do większości miejsc użyteczności publicznej – urzędów, parków, kin, restauracji. Od grudnia 1939 r. Żydom nakazano noszenie na rękawie szerokich, białych opasek z Gwiazdą Dawida, dzięki czemu byli oni łatwo i z daleka rozpoznawalni. Później opaski zastąpione

Słowo Holokaust pochodzi od greckiego słowa holokaustikós. Holokaustikós to tzw. ofiara całopalna, czyli taka, kiedy ciało złożonego w ofierze zwierzęcia jest w całości spalane na ołtarzu. Ofiary takie były w starożytności składane przez wiele ludów, między innymi przez Żydów. Właśnie ze względu na to, że słowo „Holokaust” wywodzi się ze sfery religijnej, wielu Żydów nie chce używać go w odniesieniu do eksterminacji swojego narodu. Dlatego w odniesieniu do wydarzeń II wojny światowej często zamiast terminu Holokaust używa się słowa Szoa, które po hebrajsku oznacza Zagładę.

Przeczytajcie w podręczniku do historii rozdziały poświęcone przejęciu władzy w Niemczech przez Adolfa Hitlera. Poproście nauczyciela, żeby opowiedział wam o ideologii nazistowskiej. W jaki sposób naziści postrzegali różne narody? W jaki sposób uzasadniali swoje stanowisko?

We wrześniu 1939 r. około 1 200 000 polskich Żydów znalazło się w strefie okupowanej przez Związek Radziecki, co chwilowo zapewniło im względne bezpieczeństwo. Po ataku III Rzeszy na ZSRR w lecie 1941 roku ludzie ci padli jednak ofiarą szczególnie brutalnej akcji eksterminacyjnej, wymordowani w masowych egzekucjach przeprowadzonych przez tzw. Einsatzgruppen, specjalne oddziały służb bezpieczeństwa.

zostały przez dwie żółte łaty w kształcie Gwiazdy Dawida, które Żydzi musieli mieć naszyte z przodu i z tyłu na ubraniach. Znaki te uniemożliwiały wtopienie się w tłum uliczny i ucieczkę przed brutalnymi atakami hitlerowców.

Getta

Już w 1939 roku w polskich miastach i miasteczkach Niemcy zaczęli tworzyć zamknięte dzielnice żydowskie – getta. Od tradycyjnych żydowskich dzielnic getta organizowane przez hitlerowców różniły się tym, że Żydów osiedlano na ich terenie przymusowo oraz tym, że ludziom nie wolno było opuszczać terenu getta – wyjście poza jego granice bez oficjalnej przepustki było karane śmiercią.

Na getta Niemcy wybierali najczęściej najbiedniejsze dzielnice miast – zwykle bez wodociągów, kanalizacji i elektryczności. Polacy i przedstawiciele innych narodowości, którzy mieszkali na terenie przyszłego getta, byli wysiedlani; na ich miejsce sprowadzano Żydów z danej miejscowości i okolic (później do gett zakładanych na ziemiach polskich przywożeni byli także Żydzi z opanowanych przez III Rzeszę państw Europy Zachodniej). Do getta ludzie mogli zabrać ze sobą jedynie bardzo ograniczony bagaż, przeprowadzka oznaczała więc utratę dorobku całego życia.

Warunki życia w gettach były nieludzkie. Liczba Żydów w nich przebywających wielokrotnie przekraczała pierwotną liczbę mieszkańców tych dzielnic. Często jeden pokój zajmowało kilka rodzin, a w średniej wielkości mieszkaniu mogło żyć nawet kilkadziesiąt osób. W takiej sytuacji błyskawicznie rozprzestrzeniały się choroby, przede wszystkim tyfus plamisty, który dla wycieńczonych głodem ludzi prawie zawsze kończył się śmiercią.

Zdjęcie ukazuje część symbolicznego pomnika upamiętniającego getto warszawskie – fragment muru, wzniesiony po wojnie na miejscu, gdzie stał mur zamykający dzielnicę żydowską.

Bezcennym źródłem wiedzy o życiu w getcie i wojennych losach polskich Żydów jest Podziemne Archiwum Getta Warszawskiego, zwane Archiwum Ringelbluma. Emanuel Ringelblum, znany historyk, pomimo skrajnie trudnych warunków, zdołał zgromadzić imponujący zbiór dokumentów i relacji świadków, dowodzących zbrodniczego charakteru polityki III Rzeszy. Przed wybuchem powstania w getcie warszawskim zebrane przez Ringelbluma dokumenty zamknięte zostały w trzech metalowych bańkach na mleko i ukryte w piwnicach. Dwie z nich zostały odnalezione, a ich zawartość po wojnie opublikowano. Trzecia zaginęła.

Wiedzieliśmy, że na każdym kroku czyha na nas śmierć, że każda godzina życia jest nam darowana. Gdy wychodziło się z domu nigdy się nie wiedziało, czy się powróci. Stary, zasłużony pediatra, doktor Steinkalk, szedł spokojnie z wizytą do chorego. Coś w jego postaci nie spodobało się dwóm gestapowcom. Jeden wystrzał w głowę i człowiek runął na bruk. Stałam w pobliżu. Nikt się nie obejrzał, nie pospieszył z pomocą. Zawiadomiłam żonę i dwie córki. Gdy się ściemniło, zabrały ciało. Koło trupów leżących na ulicy, przykrytych gazetami, przechodziliśmy my, dorośli, nawet dzieci, zupełnie obojętnie, jak koło rzeczy.

Zofia Szymańska, Byłam tylko lekarzem, Warszawa 1979, s. 137-138.

Przydziały żywności. Głód

W czasie okupacji niemieckiej żywność była ściśle racjonowana. Oznacza to, że na terenach okupowanych przez III Rzeszę ludzie mogli kupować tylko tyle jedzenia, na ile zezwalały władze. Restrykcje te obejmowały wszystkich, jednak różnice pomiędzy przydziałami przysługującymi poszczególnym narodowościom były ogromne. Niemcy mogli kupić towary pozwalające na spożywanie 2600 kcal dziennie, Polacy – 600 kcal, Żydzi natomiast uprawnieni byli jedynie do 180-190 kcal na dobę (sprawdźcie, ile kalorii mają wasze ulubione batoniki).

Za minimum pozwalające na prawidłowe funkcjonowanie organizmu uważa się 1000 kcal dziennie – Żydzi otrzymywali mniej niż 1/5 tej ilości. Łatwo uświadomić sobie, jak straszliwy głód panował

w utworzonych przez Niemców gettach. Każdego dnia z wycieńczenia umierały tysiące ludzi; głód najszybciej zabijał ludzi starych i chorych, ale także małe dzieci.

Trzeba też pamiętać, że żywność dostarczana do getta była zawsze fatalnej jakości: ziemniaki najczęściej były zgniłe, chleb pieczono ze stęchłej mąki, do której dodawano, np., zmielone żołądki. Przydziałowa marmolada robiona była z buraków, z minimalnym dodatkiem nieoczyszczonego cukru.

Na czele jednego ze sierocińców utworzonych w getcie warszawskim stał słynny pedagog i pisarz Janusz Korczak, którego prawdziwe nazwisko to Henryk Goldschmidt. Chociaż przedstawiciele polskiego ruchu oporu parokrotnie proponowali mu pomoc w wydostaniu się z getta, zdecydował się pozostać tam do końca i razem ze swoimi podopiecznymi zginął w obozie zagłady w Treblince. Obejrzyjcie film Andrzeja Wajdy pt. „Korczak”.

Dzieci

Prowadzona przez Niemców polityka eksterminacji szczególnie brutalnie uderzała w dzieci. Małe i słabe, były nie tylko najbardziej narażone na skutki głodu i chorób, ale także, jako „nieprzydatne” dla okupanta, często trafiały do obozów zagłady wcześniej niż dorośli. Szczególnie trudna była sytuacja sierot.

Na terenach gett istniały liczne sierocińce, których pracownicy robili wszystko, by zapewnić przetrwanie swym podopiecznym.

W ratowanie żydowskich dzieci zaangażowany był także polski ruch oporu, którego członkowie pomagali dzieciom wydostać się z getta, a następnie szukali dla nich schronienia u polskich rodzin bądź w polskich sierocińcach.

Jednym z najbardziej wstrząsających świadectw Zagłady jest pamiętnik Dawida Rubinowicza. Dawid mieszkał w Krajnie, małej wsi na kielecczyźnie; był synem mleczarza i akuszerki. W chwili wybuchu wojny Dawid miał 12. Jego pamiętnik to pięć zwykłych, szkolnych zeszytów, w których prostym, dziecięcym często językiem i starannym, niewyrobionym jeszcze piśmem opisywał wstrząsającą codzienność okupacji. W 1942 roku Dawid, wraz z całą rodziną, został wywieziony do obozu zagłady w Treblince, gdzie zginął.

Endlösung – „ostateczne rozwiązanie” Obozy zagłady i obozy koncentracyjne

Utworzenie gett było tylko jednym z etapów polityki III Rzeszy wobec Żydów – polityki, której celem było całkowite fizyczne unicestwienie całego narodu. W 1942 r. Niemcy przystąpili do „ostatecznego rozwiązania (*Endlösung*) kwestii żydowskiej”, a więc do ostatniego etapu eksterminacji – likwidacji gett i zabicia wszystkich Żydów, którzy jeszcze pozostali przy życiu. Zbrodnia ta dokonana została w tzw. obozach zagłady, do których przewożono ludzi z likwidowanych gett. Pierwszy taki obóz założony został w Chełmnie nad Nerem, kolejne powstały w Bełżcu, Sobiborze, Treblince, Majdanku. Ośrodkiem zagłady, który pochłoniął największą liczbę ludzkich istnień, był obóz w Oświęcimiu: Auschwitz-Birkenau.

Uśmiercenie milionów ludzi zostało szczegółowo zaplanowane i przygotowane. Ponieważ masowe egzekucje były kosztowne, zapadła decyzja o zabijaniu Żydów za pomocą trującego gazu. Początkowo do tego celu służyły specjalnie przerobione ciężarówki,

w których ludzie dusili się wdychając gazy spalinowe. Sposób ten okazał się jednak, z punktu widzenia Niemców, niewystarczająco wydajny. Po konsultacjach z naukowcami zdecydowano, że do uśmiercania ludzi najlepiej nadawać się będzie cyklon B, czyli cyjanowodór: silnie trujący związek chemiczny, którego 5-7 kg wystarcza do zabicia 2 000 osób (cyklon B transportowano w postaci niewielkich granulek, z których w kontakcie z powietrzem wydzielał się trujący gaz). Podjęcie decyzji o zastosowaniu gazu wymagało wzniesienia na terenach obozów specjalnych budynków, tzw. komór gazowych. Nie chcąc wywoływać paniki wśród przybywającego do obozów tłumu więźniów komory gazowe budowano w taki sposób, by przypominały łaźnie – montowano w nich nawet prysznice.

Ludzi przewożono do obozów pociągami, w wagonach, jakich używano do transportu bydła. Droga do obozu mogła trwać nawet kilka dni, w czasie których więźniowie w ogóle nie opuszczali wagonów. Po przybyciu pociągu do obozu w pierwszej kolejności rozdzielano kobiety i mężczyzn. Był to moment, kiedy członkowie rodzin widzieli swoich najbliższych po raz ostatni. Następnie kazano ludziom rozebrać się do naga, golono im głowy (z włosów robiono później materiał, tzw. włosiankę) i kierowano do łaźni. Większość szła tam chętnie, licząc na pierwszą od wielu dni lub tygodni możliwość umycia się. Kiedy zatrzaśkiwały się za nimi drzwi, przez specjalne otwory w suficie pomieszczenia sypano do środka granulki cyklonu B, który w krótkim czasie zabijał wszystkich stłoczonych w komorze ludzi. Ciała zagazowanych palono – początkowo w tzw. dołach spaleniskowych, później w specjalnie w tym celu wznoszonych krematoriach. Popiół ze zwłok często używany był jako nawóz.

Po wywiezieniu setek tysięcy ludzi do obozów zagłady w gettach pozostała jeszcze pewna liczba Żydów, w większości wyszkolonych robotników pracujących w niemieckich warsztatach i zakładach przemysłowych. Ludzie ci zdawali sobie sprawę z tego, co spotkało ich towarzyszy, wiedzieli też, że ich czeka taki sam los. W tej sytuacji w kilku wypadkach doszło do zbrojnego przeciwstawienia się Niemcom, kiedy ci przystąpili do ostatecznej likwidacji gett.

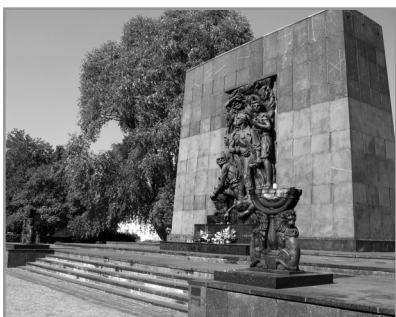
Polacy wobec Holokaustu

Holokaust dokonany został na okupowanych ziemiach polskich. To w polskich miastach i miasteczkach Niemcy utworzyli getta, na ulicach których ludzie konali z głodu. To właśnie w granicach naszego kraju Niemcy założyli największe obozy zagłady, w których unicestwiona została większość spośród europejskich Żydów. Jaki

Na zdjęciu fragment pomnika stojącego w miejscu Umschlagplatz, gdzie w czasie akcji likwidacji warszawskiego getta gromadzono ludzi przed wywiezieniem ich do obozu zagłady w Treblince. Pomnik, wzniesiony w 1988 roku, jest dziełem Hanny Szmaleberg i Władysława Klamerusa. Na jego ścianach wyryto 448 imion, używanych przez Żydów polskich.

Nie wszyscy przywożeni do obozów Żydzi trafiali od razu do komór gazowych. Niewielką część z nich, około 10-15 procent, pozostawiano przy życiu i zmuszano do katorżniczej pracy. Byli to przeważnie stosunkowo silni i zdrowi młodzi mężczyźni; średnia długość ich życia w obozie wynosiła około 3 miesięcy. W ciągu tego czasu zwykle zabijał ich głód, odwodnienie (więźniowie praktycznie nie mieli dostępu do wody pitnej, co było dodatkową torturą), praca ponad siły, choroby oraz nieustanne bicie. Kiedy jednak do obozów przychodziły szczególnie częste i liczne transporty ludzi rezygnowano z jakiegokolwiek selekcji i wszystkich od razu kierowano do komór gazowych.

Zdjęcie powyżej przedstawia warszawski pomnik Bohaterów Getta, wzniesiony na placu wytyczonym wśród ruin dzielnicy żydowskiej i odsłonięty 19 kwietnia 1948 roku. Pomnik jest dziełem Natana Rapaporta i Leona Marka Suzina.

Najbardziej znanym aktem oporu było powstanie w getcie warszawskim, które trwało od 19 kwietnia do 8 maja 1943 r. Na jego czele stał Mordechaj Anielewicz. Rocznicą wybuchu powstania jest dziś w Polsce obchodzona jako dzień pamięci o Holokauście.

Jak sądzicie, czy powstanie w getcie mogło zakończyć się sukcesem? O co walczyli powstańcy? Zastanówcie się, dlaczego do zbrojnych aktów oporu nie doszło wcześniej?

Jad Waszem oznacza po hebrajsku „Miejsce i Imię”. Sformułowanie to pochodzi z 5 wersetu rozdziału 56 Księgi Izajasza. Odnajdźcie w Biblii ten fragment. Przeczytajcie wersy 1-8 z tego rozdziału, a następnie zastanówcie się, dlaczego wybrano dla izraelskiego Instytutu Pamięci Narodowej właśnie tę nazwę.

Od 1942 roku akcją pomocy żydowskim dzieciom z warszawskiego getta koordynowała Irena Sendler z Rady Pomocy Żydom „Żegota”. Jej działania ocaliły życie 2500 dzieci. Listy nazwisk dzieci przemyconych poza teren getta Irena Sendler chowała w szklanych słojach, które następnie zakopywała. Jej historia stała się tematem projektu zrealizowanego w 1999 przez amerykańskie uczennice z Kansas, dzięki którym o Irenie Sendler usłyszał cały świat. Odwiedźcie stronę internetową tego projektu: <http://www.irenasendler.org>

był stosunek polskiego społeczeństwa do dokonującej się na jego oczach Zagłady?

Na pytanie to nie ma jednoznacznej odpowiedzi. Ogromna większość Polaków była jedynie biernymi świadkami Holokaustu. Od tej reguły zdarzały się jednak wyjątki. Niektórzy postanowili skorzystać na tragedii Żydów. Szantażowali tych, którzy się ukrywali, grożąc, że wydadzą ich Niemcom. W ten sposób pozabawiali ludzi ostatnich oszczędności, aby w końcu i tak oddać ich w ręce hitlerowców. Zdarzało się też, że Polacy brali czynny udział w prześladowaniach Żydów, tak jak w przypadku pogromu w Jedwabnem. Z drugiej jednakże strony wielu Polaków pomagało Żydom, ratując ich od niechybnej śmierci. Po wojnie niektórzy z nich wyróżnieni zostali tytułem „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata”, przyznawanym przez państwo Izrael.

Tytuł „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata” nadawany jest przez izraelski Instytut Pamięci Narodowej Yad Vashem, którego głównym zadaniem jest zbieranie i opracowywanie informacji dotyczących Zagłady. Tytuł

ten przyznawany jest tym wszystkim, którzy w czasie II wojny światowej pomagali Żydom, ratując ich przed śmiercią z rąk hitlerowskich zbrodniarzy. Tytułem „Sprawiedliwy wśród Narodów

Świata” wyróżniono ponad pięć tysięcy Polaków – więcej niż obywateli jakiegokolwiek innego państwa. Nie oznacza to oczywiście, że tylko tylu Polaków pomagało Żydom – wielu naz-

wisk wciąż jeszcze nie znamy. Co roku tytuły „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata” nadawane są nowym osobom, często, niestety, już pośmiertnie.

A może Sprawiedliwi żyją także w waszej miejscowości? Jeśli dotychczas tego nie sprawdzaliście, najprościej zrobić to, odwiedzając stronę internetową Yad Vashem, www.yadvashem.org.il

PAŃSTWO IZRAEL

Rozproszeni po świecie Żydzi przetrwali bez państwa przez ponad dwa tysiące lat, w pełni zachowując swą tożsamość religijną i kulturową. Dopiero XIX wiek przyniósł narodziny idei odbudowy narodowego państwa żydowskiego w Ziemi Świętej, na terenach zamieszkiwanych przez Żydów w czasach biblijnych. Zmierzający do jej realizacji ruch polityczny nazwany został syjonizmem. Jego najwybitniejszym i najbardziej znanym ideologiem był Teodor Herzl (1860-1904).

W czasach Herzla Ziemia Święta zamieszkiwana była przez ludność arabską i znajdowała się w granicach Turcji. Chociaż Turcja była już w tym czasie państwem bardzo słabym, postulat utworzenia na jej terenie niezależnego państwa żydowskiego nie miał szans na realizację. Syjoniści liczyli jednak, że do swojej idei zdołają przekonać jedno z wielkich mocarstw europejskich, rywalizujących ze sobą o wpływy na Bliskim Wschodzie. Nadzieje te zostały częściowo spełnione w latach I wojny światowej, która przyniosła upadek imperium tureckiego. W 1917 r. idea utworzenia państwa żydowskiego po raz pierwszy uzyskała oficjalne poparcie na arenie międzynarodowej, zostało ono wyrażone w tzw. deklaracji Balfoura (ówczesnego ministra spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii). Kiedy w 1920 r. Wielka Brytania, na mocy porozumień międzynarodowych, otrzymała mandat nad Palestyną, a więc prawo do zarządzania tym terytorium, oficjalnie zezwolono na osiedlanie się tam żydowskim imigrantom. Droga od osadnictwa do niepodległego państwa była jednak jeszcze daleka. Władze brytyjskie starały się ograniczać liczbę osadników żydowskich, aby nie dopuścić do wybuchu niezadowolenia ludności arabskiej, która przecież zamieszkiwała te tereny przez niemal półtora tysiąca lat.

Kwestia utworzenia niepodległego państwa żydowskiego powróciła na arenę międzynarodową po zakończeniu II wojny światowej. Dla wielu Żydów, którzy przetrwali Holokaust, budowa niepodległego, narodowego państwa stała się niekwestionowanym priorytetem. Po trzech latach niezwykle intensywnych działań politycznych, połączonych z gwałtownym napływem imigrantów żydowskich, cel został osiągnięty. W 1948 r. na terenie byłego Mandatu Brytyjskiego powstało Państwo Izrael. Po ponad dwóch

Zajrzyjcie jeszcze raz do rozdziału poświęconego historii narodu żydowskiego. Przypomnijcie sobie znaczenie pojęcia „diaspora”. Następnie na współczesnej mapie świata znajdźcie państwo Izrael, wskaźcie Tel Awiw, Jerozolimę i granice Autonomii Palestyńskiej.

Nie wszyscy Żydzi akceptowali idee syjonizmu. Przez wielu głęboko religijnych ludzi pomysł utworzenia państwa żydowskiego postrzegany był jako herezja – Żydzi mieli przecież wrócić do Jerozolimy dopiero w czasach mesjańskich.

Kolorami flagi i godła Izraela są biały i niebieski. Na stronach internetowych Ministerstwa Spraw Zagranicznych Izraela, www.mfa.gov.il znajdziecie wiele ciekawych informacji o kraju i jego historii.

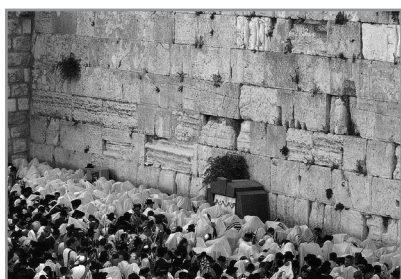
Najważniejszym miastem Izraela i stolicą państwa jest Jerozolima. Jej polska nazwa pochodzi z hebrajskiego: „Jeruzalaim”, co znaczy „Miasto Pokoju”. Jerozolima jest miejscem wyjątkowym dla trzech wielkich religii – judaizmu, chrześcijaństwa i islamu. Wymieńcie co najmniej jedną budowlę o szczególnym znaczeniu dla każdej z nich.

tysiącach lat Żydzi mieli znów własny, niepodległy kraj. Jego językiem urzędowym został hebrajski.

Powstanie Państwa Izrael, choć zaakceptowane przez społeczność międzynarodową, od początku budziło opór świata arabskiego. Izrael leży na terenie, gdzie od stuleci mieszkali Arabowie. Warto pamiętać też, że w momencie utworzenia Izraela Żydzi stanowili mniejszość jego obywateli, a większością byli Arabowie. Izrael mógł więc być postrzegany jako państwo obce nie tylko przez sąsiadów, ale także przez dużą część jego mieszkańców. Taki stan rzeczy doprowadził do wybuchu kilku kolejnych wojen, jakie Izrael stoczył z sąsiadami już w pierwszych latach swojego istnienia. O ile jednak kwestia zewnętrznych granic

państwa została ustabilizowana, o tyle problem części ludności zamieszkującej Izrael wciąż pozostaje nierozwiązany. Od momentu powstania Izraela państwo to zamieszkują dwa narody wyznające różne religie, a każdy z nich postrzega Ziemię Świętą jako swoją ojczyznę. Sytuacja ta doprowadziła do ostrego wewnętrznego konfliktu i licznych aktów przemocy. Aby położyć kres rozlewowi krwi, w 1993 roku podjęto decyzję o podziale terytorium Izraela i wydzieleniu obszaru Autonomii Palestyńskiej – autonomicznego terytorium zamieszkiwanego w większości przez ludność arabską, ale kontrolowanego częściowo przez Izrael. Utworzenie Autonomii nie zadowoliło jednak w pełni żadnej ze stron – mimo podejmowanych przez Izrael wysiłków pokojowych konflikt trwa do dziś, a osiągnięcie trwałego porozumienia i pokój wydają się kwestią przyszłości.

Przybywający do Izraela osadnicy często zrzeszali się w tzw. kibuce. Kibuc (z hebrajskiego: „zbiorowość”, „siedziba”) to wspólnota rolnicza, której członkowie razem uprawiają należącą do kibucu ziemię, a następnie dzielą się owocami swojej pracy. Dobrze zorganizowane i świetnie zarządzane kibuce w znacznym stopniu przyczyniły się do dobrobytu Izraela. Z czasem ich popularność zaczęła jednak spadać - dziś w kibucach żyje mniej niż 3 procent Izraelczyków.

Ściana Zachodnia, popularnie nazywana Ścianą Płaczu. Jest to fragment muru dziedzina Drugiej Świątyni, wzniesiony około 20 r. p.n.e. i jedyny ocalały fragment kompleksu budowli należących do Świątyni Jerozolimskiej.

W Jerozolimie każde miejsce jest dobre, by stoczyć teologiczną dysputę... Co widać na zdjęciu powyżej!
W tle - Ściana Płaczu

ŻYDZI DZIŚ

Współcześni Żydzi polscy to niemal wyłącznie Żydzi głęboko zasymilowanymi – od dzieciństwa mówiący po polsku, wykształceni w polskich szkołach i często czujący się przede wszystkim Polakami. Należy pamiętać, że wielu z nich przez długi czas nie wiedziało o swoim pochodzeniu; często swoją tożsamość odkrywają dopiero teraz. Wielu żyje zgodnie z zasadami judaizmu, starając się, np., przestrzegać zasad koszerności, choć dziś w Polsce jest to bardzo trudne.

Na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat zainteresowanie historią, religią i kulturą Żydów gwałtownie wzrosło. Katedry badawcze zajmujące się tymi zagadnieniami istnieją na niemal wszystkich państwowych uczelniach. Ochrona i popularyzacja tradycji żydowskich jest celem kilkunastu fundacji. Organizują one liczne festiwale kultury żydowskiej, takie jak Festiwal w Krakowie (www.jewishfestival.art.pl), Festiwal Singera w Warszawie (www.shalom.org.pl), czy Festiwal we Wrocławiu (www.simcha.art.pl); co roku uczestniczą w nich tysiące ludzi z całej Polski. Każdego roku odbywa się też kilkanaście dużych imprez o zasięgu regionalnym, takich jak choćby Festiwal Czulentu w Lelowie. Wydaje się coraz więcej książek o tematyce żydowskiej, coraz częściej dzieła żydowskiej i izraelskiej literatury są tłumaczone na język polski. Odradza się i rośnie popularność tradycyjnej żydowskiej muzyki. Powstają restauracje, w których podaje się tradycyjne żydowskie dania (nie znaczy to jednak, że są one kosherne).

Wielu młodych ludzi – nie tylko żydowskiego pochodzenia – zaczyna uczyć się języka hebrajskiego, a czasem także jidysz. I chociaż społeczność i kultura żydowska nigdy już nie będą odgrywać w naszym kraju roli tak istotnej, jak miało to miejsce przed wojną, to jednak, na naszych oczach, na nowo stają się one ważną częścią krajobrazu kulturowego Polski.

Przełom polityczny w 1989 r. przyniósł prawdziwe odrodzenie życia żydowskiego w Polsce. W roku 1993 utworzono w Warszawie Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich (ZGWŻ; jest on prawnym kontynuatorem przedwojennych gmin żydowskich oraz utworzonego w 1946 roku Związku Religijnego Wyznania Mojżeszowego. W skład Związku wchodzi Gminy Wyznaniowe Żydowskie (GWŻ) w Bielsku Białej, Legnicy, Katowicach, Krakowie, Łodzi, Szczecinie, Warszawie i Wrocławiu. W Gdańsku i w Poznaniu istnieją filie ZGWŻ. Siedziba Naczelnego Rabina Polski znajduje się w Warszawie.

Koncert w krakowskiej synagodze Tempel, Festiwal Kultury Żydowskiej, 2004 r.

Izaak Bashevis Singer (1904-1991) był jednym z najwybitniejszych i najsłynniejszych pisarzy XX wieku; w 1978 r. wyróżniony został Nagrodą Nobla. Urodził się pod Radzyminem koło Warszawy, a w 1935 r. wyemigrował do Stanów Zjednoczonych, gdzie powstały jego najważniejsze dzieła. Najbardziej znane powieści Singera to m. in., Rodzina Muszkatów (1950), Sztukmistrz z Lublina (1960), Szosza (1978); ich akcja toczy się w środowisku polskich Żydów.

Czy słyszeliście już wcześniej o Singerze? Sprawdźcie, czy w bibliotece szkolnej są książki tego autora.

Marsz Żywych organizowany jest już od 1991 r.; młodzi Żydzi z całego świata oddają hołd ofiarom Holokaustu, przechodząc od Auschwitz do Birkenau. Od kilku lat towarzyszy im młodzież polska.

W ciągu ostatnich lat wiele się zmieniło w sposobie organizowania Marszu - młodzież żydowska ma trochę więcej czasu, by poznać się i porozmawiać z młodymi Polakami. Często podkreślają, że jest to bardzo ważny element ich podróży do Polski.

ALFABET HEBRAJSKI

alef	bet	gimel	dalet	he	waw	zajin	chet	tet	jod	kaf
א	ב	ג	ד	ה	ו	ז	ח	ט	י	כ,ך
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	20

lamed	mem	nun	samech	ajin	pe	cadi	kof	resz	szin	taw
ל	מ,ם	נ,ן	ס	ע	פ,ף	צ,ץ	ק	ר	ש	ת
30	40	50	60	70	80	90	100	200	300	400

Pięć liter: *kaf, mem, nun, pe* oraz *cadi* zapisuje się w inny sposób, kiedy występują w wyrazie jako litery końcowe. Umieściliśmy je w odpowiednich miejscach tabeli po przecinku.

KALENDARZ ŻYDOWSKI

Miesiąc	Długość (dni)	Odpowiednik w kalendarzu gregoriańskim
nisan	30	marzec-kwiecień
ijar	29	kwiecień-maj
siwan	30	maj-czerwiec
tamuz	29	czerwiec-lipiec
aw	30	lipiec-sierpień
elul	29	sierpień-wrzesień
tiszri	30	wrzesień-październik
heszwan	29 lub 30	październik-listopad
kislew	30 lub 29	listopad-grudzień
tewet	29	grudzień-styczeń
szewat	30	styczeń-luty
adar	29 lub 30	luty-marzec
adar II	29	marzec-kwiecień